

Anatomija identiteta Teorijsko problematiziranje identiteta

U ovom ćemo se istraživanju baviti teorijskim definiranjem kolektivnog identiteta i čimbenika koji utječu na njegovu izgradnju. Pritom ćemo se oslanjati na sada već "klasičnu", zapadnoeuropsku i američku literaturu s tog područja, tj. na djela B. Andersona, F. Bartha, A. D. Smitha i E. Gellnera. Svaki od ova četiri autora svojim je teorijskim konceptima donio bitne doprinose području proučavanja kolektivnog identiteta. Naša je pak namjera pružiti cjelovitu teoriju koja bi trebala ujediniti bitne točke njihovih teorijskih koncepata.

Možda je u našem nastojanju izbor ključnih autora preuzak. To može predstavljati problem ako bi ujetovalo izostanak nekoga bitnoga teorijskog zaključka. Stoga je konzultirana i novija sociološka literatura koja se bavi proučavanjem fenomena nacija i nacionalizama. Kao vodič, koristit ćemo knjigu V. Katunarića „Sporna zajednica“ koja je svojevrsni pregled svih novijih teorija s područja proučavanja nacije i nacionalizama.

Pristup je temi problemski, uz pozivanje na suvremene povijesne događaje. Iz tog će razloga pojedini teorijski uvidi biti prekidani kratkim esejističkim odlomcima.

Usmjerenost na recentne povijesne događaje odvest će nas na aktualna pitanja koja se tiču globalizacijskih procesa. U tom će se kontekstu ukratko prikazati kako globalizacijski procesi mogu utjecati na izgradnju kolektivnog identiteta. Surha prikaza neće biti pružanje iscrpne slike tih procesa, već pružanje šire teorijske perspektive u proučavanju kolektivnog identiteta.

Ključne riječi: kolektivni identitet, nacija, nacionalizam, država

Uvod

U suvremenim teorijskim pristupima identitetu naglašava se činjenica da je identitet dinamična pojava koja se gradi kroz procese. U tom kontekstu često se govori o izgradnji, projektiranju ili konstruiranju identiteta. Ovakav pristup podrazumijeva da pri stvaranju identiteta postoji neki plan ili projekt koji se nastoji realizirati. Projekte zamišljaju i provode određene grupe i pojedinci. U literaturi se takve grupe nazivaju *elitama*. Elite mogu biti političke, kulturne i ekonomske.

U kulturnu elitu ubrajamo i znanstvenike koji svojim djelovanjem mogu doprinijeti konstruiranju identiteta. U ovom će se članku pokazati da je to samo jedan od aspekata koji određuje nastanak identiteta. No, toj ćemo se činjenici vratiti nešto kasnije.

Na početku izlaganja nastojat ćemo dokazati činjenicu da je kolektivni identitet bitno *proces*. Procesi u kojima nastaje identitet bitno su određeni ljudskim djelovanjem i međudjelovanjem na skupnoj i pojedinačnoj razini. U prvom će se poglavlju naznačiti vrste međudjelovanja te istaknuti da se svijest o zajedništvu i razlici događa u sferi kulture. Iako identitet nastaje u međudjelovanju više sfera, sami procesi identifikacije događaju se u sferi kulture. Različite kulturološke odrednice (jezik, tradicija, religija, vjerovanje u zajedničko porijeklo) služe kao materijal za te procese.

Iako se, po jednoj definiciji, etnologija ponajprije bavi *etnosima*, njihovom kulturom, porijeklom tj. etničkim identitetima, ovdje će se posebna pozornost posvetiti naciji i nacionalnom identitetu.¹

Isključivo *kulturalni* i *povijesni* pristup u etnologiji često je bio kritiziran zbog zanemarivanja političke dimenzije. *Politička besvijest* etnologije "mirisala" je na ideologiju. Međutim, svrha je tematiziranja nacionalnog identiteta to što nas analiza nacije nedvosmisleno prebacuje iz sfere kulture u sferu politike, države i moći. Vidjet ćemo da je za konstituciju nacionalnog identiteta (i svakog drugog) bitna moć i odnos spram moći.

Bavit ćemo se nadnacionalnim karakterom moći te državama za koje ćemo ustvrditi da su najsolidniji spremnici moći u modernom svijetu. Takva će nas razmišljanja odvesti do kategorija društva te nadnacionalnog sustava moći i nejednakosti.

Naš izlet u globalni svijet završit će cjelovitom teorijom što se odnosi na čimbenike koji utječu na izgradnju kolektivnog identiteta.

¹ Bratanić u članku *Poimanje rada na etnološkom atlasu Europe i susjednih zemalja* navodi definiciju etnologije: „Etnologija je znanost o kulturi i ljudskim grupama kao nosiocima kulture.“ Ljudske grupe koje se proučavaju jesu etnosi: „Nakon Bromleja glavni predmet etnologije su etnosi, narodi.“ „Pojam etnos je prvi put upotrijebio Širokogorov koji ga je definirao (1923) kao grupu ljudi koja govori istim jezikom, priznaje zajedničko porijeklo, ima zajednički kompleks običaja i načina života, koje čuva i prenosi tradicija, a po kojem se razlikuje od ostalih takvih grupa (Bromlej 1973).“ Etnosi se ne stvaraju voljom ljudi: „Ove se jedinice ne stvaraju voljom ljudi već kao rezultat historijskog procesa.“ „Kao karakteristika tog etnosa specijalnu ulogu igra recipročna diferencijacija antiteze 'mi'-'oni', jedan vrlo karakterističan trag etnosa je također njegova određena stabilnost.“

Identitet

O čemu je u stvari riječ kada govorimo o identitetu? Naše razmatranje možemo početi kratkim izletom u povijest zapadne filozofije koja je pojam identiteta smatrala svojom središnjom ontološkom kategorijom. Nećemo se ovdje posebno baviti pojedinim filozofima, nego ćemo naznačiti nekoliko bitnih značajki pojma *identitet*.

Zašto počinjemo s filozofskim pojmom identiteta? Zato što smatramo da je misaona tradicija zapadne filozofije uvelike utjecala na pojmovne okvire koje i danas koristimo kako u znanstvenom diskursu, tako i u svakodnevnom govoru. Dodatno smatramo da će nam kratko tematiziranje povijesti pojma *identitet* pomoći da teorijski iscrpno ocrtamo tu 'neuhvatljivu zvjerku' koju nazivamo identitet. Naime, smatramo da će nam povijest filozofije najbolje pokazati što pojam identiteta više *nije*.

Riječ identitet dolazi od latinskog *identitas* koje u korijenu ima riječ *idem* što znači *isto*. *Identitas* bismo mogli prevesti kao istost ili istovjetnost. Dakle, riječ identitet označuje odnos po kojem je neko biće, pojava ili svojstvo jednako samom sebi. U tom bi smislu pojam *identificirati* značio *poistovjetiti*.

Pojam identitet proizašao je iz logike i filozofije i prvotno je značio istovjetnost stvari i bića u sveopćoj mijeni. Identitet je, shodno tome, označavao bitna svojstva nekog predmeta ili bića, dakle, ono trajno svojstvo koje je, na primjer, kamen činilo kamenom. Dakle, pojam identitet je, u logici i filozofiji, pokrивao, popularno filozofski rečeno, 'cjelinu bića' i bio agens koji je ta bića, uopće, činio bićima. Drugim riječima, u kontekstu filozofske tradicije koju smo ponajprije naslijedili od starih Grka, identitet je bio središnja ontološka kategorija.

No, što nam ta spoznaja danas znači? Uzimamo li danas pojam identiteta u gore naznačenom smislu?

Da bismo odgovorili na ova pitanja, opet ćemo posegnuti za filozofskom tradicijom, točnije za Aristotelom, i njegovom podjelom na prirodna i umjetna bića.

Prirodna su bića ona koja su 'samonikla', 'prirodna' ili, kako bi rekao Aristotel, ona koja se sama od sebe kreću. Prirodna bića postoje neovisno o čovjekovom djelovanju i spoznaji. U prirodna bića spadaju i svi prirodni predmeti i prirodni objekti (izuzev životinja). Bića koja je čovjek svojim djelovanjem stavio u kretanje i na taj način stvorio su tzv. bića kulture. Podjela je umjetna te služi samo za olakšano razumijevanje jer je i čovjek, tvorac kulture, prirodno biće određeno svojom vrstom.

No, kako stvar stoji s modernim pojmom identiteta u okviru dosadašnjih razmatranja?

Kada u svakodnevnom govoru upotrebljavamo pojam identitet opisujući nekog pojedinca ili osobu, opisujemo li pritom tog pojedinca kao prirodno biće određeno svojom vrstom ili pak uvijek mislimo na tog određenog pojedinca, upravljanog vlastitom svijesću i voljom, određenog njegovim djelovanjima i razmišljanjima?

Je li neki kolektivni identitet (npr., nacija), koji je sastavljen od skupa pojedinaca, nešto samoniklo, prirodna stvar koja sama od sebe postoji te se sama od sebe mijenja?

Je li nacija prirodni predmet neovisan o ljudskom djelovanju i spoznaji?

Ili, jednostavnije rečeno, spada li identitet u kategoriju prirodnih bića, objekata koji postoje neovisno o ljudskoj volji i djelovanju?

Ako se složimo s tvrdnjom da pri modernom korištenju pojma identitet uvijek posežemo za jedinstvenom ljudskom jedinkom koja nije jednaka ni jednoj drugoj, dakle, jedinkom koja ima svoju vlastitu svijest i volju, onda zasigurno možemo zaključiti da skup takvih jedinki što čini neki kolektivni identitet nije prirodni predmet neovisan o ljudskoj volji, djelovanju i spoznaji. Ovo je razlikovanje vrlo važno jer pitanje kolektivnog identiteta izravno smješta u područje društvenosti, kulture i politike. Iz ovoga slijedi da stav koji, na primjer, naciju svrstava u klasu prirodnih predmeta s biologijskim karakteristikama (poznati su znanstveni stavovi koji naciju promatraju kroz pojmove etnogeneze i krvnog srodstva naroda) postaje prvorazredno političko pitanje. U spoznajno-teorijskom smislu kod ovakvih stavova dolazi do striktno podjele između subjekta i objekta spoznaje, gdje se nacija objektivizira, tj. promatra kao prirodni objekt.²

Ovaj stav zamagljuje činjenicu da je identitet produkt djelovanja te zanemaruje gore iznesenu fundamentalnu *istinu* da u društvenoj sferi, na koju smo ograničili pojam identitet, imamo 'posla' sa subjektima, prema kojima imamo i moralnu odgovornost. To, naravno, ne znači da pojam objekta u spoznajno-teorijskom smislu, te proces objektiviranja u ontološkom smislu, možemo potpuno zanemariti.

U konstituciji identiteta, u stvari, dolazi do stalne logičke antinomije u kojoj subjekti i objekti, ovisno od rakursa, konstantno mijenjaju mjesta. Bitna je značajka ovog događanja procesualnost u kojoj na polju ljudskog međudjelovanja (pojedinač-pojedinač, grupa-grupa, grupa-pojedinač) subjekti postaju objektima, a objekti subjektima.

U spoznajno-teorijskom smislu pri istraživanju identiteta (i u drugim istraživanjima), istraživač-znanstvenik susreće se s poznatim paradoksom lašca. Objekt koji se promatra ujedno je i subjekt s kojim istraživač dolazi u međudjelovanje. Istraživač koji je subjekt spoznavanja, ujedno je i objekt na koji se djeluje. U toj igri djelovanja i međudjelovanja nastaje spoznaja i samospoznaja, riječju, *znanje* koje je produkt ljudske povijesne prakse.

Uzmimo primjer: kod procesa samospoznaje (koji možemo podijeliti na introspekciju i na simboličko smještanje sebe u okolinu) subjekt stalno prolazi kroz proces obje-

² Bratanić, u istom članku, o etnološkom spoznajno-teorijskom konceptu kaže: "Svaka empirijska znanost (u koje spada i etnologija) mora imati svoj predmet koji postoji nezavisno od čovjekove volje. Svaki pravi predmet ima mnogo aspekata. Nasuprot tome predmetnost je onaj aspekt općeg predmeta koji je izabran za znanstveno istraživanje od strane znanstvenika." „Predmet etnologije su narodi, etnosi, a predmetnost je tradicijska svakodnevna kultura“.

ktivizacije (u procesu introspekcije on objektivizira osjećaje i tjelesnost dok u procesu simboličkog smještanja u okolinu on traži 'objektivnu', društvenu potvrdu vlastite vrijednosti), pretakanja svoje subjektivnosti u objektivitet. Objektivitet, s druge strane, konstituira i potvrđuje subjektivitet. Proces konstitucije može 'zapeti' na bilo kojem od dva navedena pola. Kao što smo već istaknuli, jednostrano opredmećivanje nacije može imati za posljedicu zanemarivanje činjenice da se nacije sastoje od subjekata. Posljedice su poznate: žrtvovanje tisuće 'subjekata' radi opstanka nacije.

S druge strane, subjektivitetu može izostati objektivacija. U našem primjeru, kod procesa samospoznaje to može imati za posljedicu 'prestanak introspekcije', tj. ukiđanje tjelesnosti, smrt ili možda nedostatak društvene potvrde koja za posljedicu, u psihološkoj sferi, može imati nedostatak samopoštovanja.

Da zaključimo, identitet je, prije svega, produkt ljudskog djelovanja i međudjelovanja, spoznaje i samospoznaje, riječju, *ljudske povijesne prakse*. Bitna je njegova značajka procesualnost. Naime, on uvijek nastaje i konstituira se u procesu.

Način konstituiranja identiteta ovisi o vrstama ljudskih međudjelovanja i procesa.

Za konstituiranje identiteta bitne su ove sfere ljudskih odnosa:

1. Sfera intimnih odnosa koja spada u područje privatnog. Dominantan socijalni sklop u toj sferi odnosa jest obitelj. Obitelj osigurava natalitet, dakle, materijalno postojanje ljudske jedinice, subjekta. Obitelj je prva i najznačajnija stepenica u izgradnji *osobnog identiteta* svakog čovjeka jer se kroz nju provodi prva socijalizacija pojedinca u grupu i društvo. U obitelji vlada značajan stupanj emotivne povezanosti koji osigurava visok stupanj solidarnosti. Obitelj je vrlo važna stepenica za normalan psihički i fizički razvoj čovjeka.

U sferu intimnih odnosa stavit ćemo i odnos pojedinca prema samome sebi, svojoj osobnosti, dakle, svom osobnom identitetu, svojoj osobnoj povijesti. Iako bi područje intimnosti i osobnog identiteta po definiciji trebalo spadati u privatnu sferu, u kasnoj modernosti i postmodernosti zamjetna je intimizacija javnog i globalnog prostora. Od mnoštva osobnih identiteta, izdvojit ćemo rodni, profesionalni i vjerski identitet. Možda se čini neopravdano ove identitete ubrojiti u sferu intimnih odnosa, no, to činimo zato što stvar promatramo u okvirima moderniteta i modernitetu karakteristične društvene situacije u kojoj su se ovi identiteti mahom povukli u privatnu sferu. Ovakav se zaključak posebno čini 'klimav' u pitanjima rodnog i vjerskog identiteta koji su i u modernitetu bremeniti političkim konotacijama. Svjedoci smo političke borbe za prava spolova te bujanja političkoga vjerskog fundamentalizma različitih vrsta. Možda bi poštenije bilo složiti se sa zaključkom da sva tri nabrojena identiteta, ovisno o situaciji u društvu, imaju tendenciju pretakanja iz privatne u javnu sferu, i obrnuto.

2. Sfera ekonomskih odnosa i ekonomske razmjene. Ekonomska sfera dotiče se privatnog i javnog područja. Naime, primarno se, u kapitalizmu, ekonomski zadovoljavaju privatni interesi i potrebe, s tim, da područje javnog čini tržište koje posreduje i omogućuje zadovoljenje privatnih interesa i potreba. Dakle, područje

javnog u ekonomskoj sferi čini tržište koje danas uvelike nadilazi granice određene državama. Ovo je iznimno važna činjenica koju je nužno imati u vidu pri analizi globalnih kretanja i globalizacije. No, u ekonomskoj se sferi ne zadovoljavaju samo, strogo materijalno shvaćeni, interesi i potrebe. Ekonomska sfera može zadovoljiti i potrebu za identifikacijom i pripadnošću grupi, klasi, zajednici. Pretakanje ekonomskih odnosa u sferu društvenosti, po klasičnom shvaćanju, stvara *klase i klasni identitet*. Ne kupuje se samo 'materijalna potreba', nego i identitet. Zanimljivo je iznijeti podatak da je po marksističkoj teoriji klasni identitet trebao biti revolucionarni integrativni moment na globalnoj razini. Tijek povijesti tu je tvrdnju opovrgnuo prevagnuvši u korist nacionalnog identiteta. Revolucije su se vodile u okviru nacija. Za ekonomsku sferu bitno je istaknuti da ona ovisi o podjeli i organizaciji rada, tehnološkom razvoju proizvodnih snaga, vlasničkim odnosima, raspodjeli i količini kapitala, financijskim i novčanim poslovanjima itd. Takvi pokazatelji bitno određuju vrstu ekonomskog sustava. Jedan od takvih sustava jest globalno važni kapitalizam. Ekonomska sfera osigurava materijalnu osnovu za opstanak pojedinaca, grupa, zajednica i država.

3. Sfera političkih odnosa. Trebala bi se ticati isključivo javnog područja djelovanja. Dakle, politički odnosi ponajprije se tiču djelovanja u zajednici i za zajednicu putem općeg interesa. Političko djelovanje uspostavlja ustanove ili se provodi kroz ustanove koje reguliraju život u zajednici te osiguravaju njen kontinuitet i opstanak. Dobro političko djelovanje, kroz brigu za zajednicu, brine se i za pojedinca. Brine se za njegovu zaštitu, zaštitu njegova vlasništva, života, zaštitu njegovih prava, riječju, brine se za njegov skladan razvoj i napredak. Kroz političke ustanove struji moć koja omogućuje primjenu različitih oblika vlasti i vladavina kao specifičnih oblika političkog djelovanja. Za našu je analizu vrlo važno naglasiti da moć u sferi politike proizlazi iz konsenzusa članova zajednice za određene oblike primjene moći i vlasti. Naime, kako Hannah Arendt (1970) pokazuje analizirajući revolucionarne prevrate, posluš državljana prema vlasti, zakonima, ustanovama ili vladarima najviše ovisi o javnom mišljenju kroz koje se manifestira pozitivna potpora i opće prihvatanje tog oblika vlasti. Ovo je iznimno važna spoznaja koja nam osvjetljava zašto nešto naizgled banalno kao *zamišljena zajednica* (u interpretaciji B. Andersona to je parafraza nacije) ima toliku političku moć. No, to nam pojašnjava i zašto se nacija-država može korumpirati. Promjena sadržaja i opsega javnog mnijenja (karakteristična za proces globalizacije) može destabilizirati već formirane zajednice pokazujući nam često zanemarenu moć simbola, načela i uvjerenja. Moć i vlast produciraju fizičku silu pomoću koje se osigurava prisila na red, na unutarnjem planu, te ratna sila na vanjskom planu. Ratna sila može izazvati fizičko uništenje pojedinaca i zajednica. Ona osigurava sredstva za prisilu, podjarmljivanje i oduzimanje slobode. Ona je izvor stalne opasnosti koja izaziva strah i nepovjerenje koje je izvor stalnih napetosti među političkim subjektima. Percepcija opasnosti i rizika može imati ključnu ulogu u konstituciji političke zajednice. Politički su subjekti prema van slobodni kada posjeduju političku samostalnost, dakle, mogućnost samostalnoga političkog odlučivanja te kada su kao takvi priznati od drugih političkih subjekata.

Prevladavajući oblik političkog organiziranja u današnje vrijeme jest moderna država, još ćemo dodati, nacija-država.

Sfera političkih odnosa dominantno pribavlja moć za fizičku silu.

4. Sfera kulture. Najjednostavnije rečeno, sferu kulture nazvat ćemo carstvom znakova. Carstvom znakova upravlja sustav znakova koji nazivamo jezikom. Znakovi, kao što znamo, posreduju svim ljudskim odnosima. Pomoću znakova mi postajemo svjesni odnosa i procesa, pomoću njih mi usmjeravamo i koordiniramo (politička i ekonomska) djelovanja, stvaramo prostore zajedništva i razlike, komunicirajući preko znakova prenosimo osjećaje, znanja i iskustva u prostornom i vremenskom smislu, kodificiramo društvene i pravne norme, znakovima zapisujemo događaje stvarajući sjećanja i povijest, njima zapisujemo mnijenja i znanja, riječju, njima artikuliramo stvarnost.

Sfera kulture sadrži jezik, društvene norme i običaje, mnijenja i znanja, religiju, mitologiju, zajednička sjećanja i povijest.

Bitno je naglasiti da u sferi kulture nastaje percepcija, artikulacija i shvaćanje **istosti i razlike**, tj. *identiteta* i razlike. (U političkoj sferi dominantno je *priznavanje istovjetnosti* i razlike, tj. priznavanje identiteta.)

Kroz **djelovanje** u sferama koje smo do sada naveli (**intimnoj, političkoj, ekonomskoj i kulturnoj**), pojedinci i grupe, skupljajući iskustvo, znanje te razmjenjujući informacije, dolaze do **razumijevanja i artikulacije sličnosti i razlika**. Kroz djelovanja oni istodobno **grade i razumijevaju** osobni i kolektivni **identitet, osmišljavajući i pripitomljavajući** stvarnost na osobnoj i grupnoj razini. No, proces je povratan. Kroz razumijevanje i artikulaciju, oni istodobno i djeluju gradeći osobni i kolektivni identitet.

Sfera kulture kroz artikulaciju identiteta dominantno pribavlja smisao ljudskom djelovanju.

Bitna značajka procesualnosti u četiri navedene sfere jest njihova međusobna interakcija, isprepletenost i međuovisnost u izgradnji identiteta. Koja će od sfera odnosa biti odlučujuća u izgradnji identiteta, najviše ovisi o povijesnoj situaciji nekog vremena i vrsti identiteta koji se proučava. Pod povijesnom situacijom najprije mislimo na odnose moći koji postoje u određenom vremenu i na određenom prostoru. Odnosi moći uvjetuju koja će se sfera odnošenja isticati u izgradnji identiteta. Za analizu dinamike sfera, poslužit će nam Castellsova podjela vrsta identiteta (v. bilješku 3). Ona će nam poslužiti kao teorijski okvir za otkrivanje dinamike identiteta u globalnim procesima. O tome ćemo nešto više reći kasnije.

U ovom smo istraživanju odlučili veću pažnju posvetiti najuspješnijem i najmoćnijem kolektivnom identitetu modernog doba, nacionalnom. Kada kažemo da je nacionalni identitet najmoćniji i najuspješniji, onda mislimo da od svih identiteta koje smo ovlaš spomenuli, nacionalni danas ima najveći utjecaj na život ljudi na globalnoj razini. U novije vrijeme, ozbiljnije mu konkurira jedino vjerski identitet u obliku panislamizma.

Odgovor na pitanje zašto je nacionalni identitet najmoćniji i najuspješniji nadilazi opseg ovoga članka.

Navest ćemo samo nekoliko natuknica koje ćemo kasnije detaljnije tematizirati. Jedan od mogućih odgovora na postavljeno pitanje jest tvrdnja da se nacija sustavno, u potpunosti uklapa u nadnacionalni sustav moći liberalizma koji ima primat u globalnim razmjerima. Pod primatom mislimo da je liberalizam (alias liberalni kapitalizam) kao sustav u globalnim odnosima snaga uspio skupiti najveću količinu moći, u većini slučajeva na račun drugih. Pod moći mislimo materijalnu, fizičku i kulturnu moć.

Liberalizam je kao svoje točke moći producirao liberalne nacije-države. Nećemo istraživati koliko se nacija uklapala u komunistički nadnacionalni sustav, no, danas je izvjesno da većina komunističkih zemalja koje su opstale ima nacionalni karakter.

Projektu panislamizma, tj. ujedinjavanja muslimanskih zemalja na vjerskoj osnovi, ne odgovara nacionalna razjedinjenost. No, pitanje je koliko je panislamizam konstruktivan sustav, a koliko samo *identitet otpora* u procesima globalizacije o kojima ćemo nešto kasnije govoriti.

Najveća količina moći koju je liberalni sustav producirao nije jedini razlog njegove uspješnosti. Po našem mišljenju, drugi je razlog stabilnost. Liberalni je sustav, izvlačeći u jednom trenutku maksimalnu korist za cjelinu sustava, ujedno izvlačio maksimalnu korist za dijelove sustava, nacije-države (naravno ne sve, uglavnom zapadne, razvijene).

U okviru skladnog djelovanja sustava, liberalna nacija-država mogla je optimalno izvršavati svoju funkciju – zadovoljavati potrebe većine svojih pripadnika u sve četiri sfere odnošenja. Zadovoljavati potrebe većine svojih pripadnika u sve četiri sfere odnošenja, s gledišta cjeline države kao sustava, znači posvećivati jednaku pažnju svima trima sferama. To stvara sklad u kojem se ni jednoj sferi ne posvećuje prevelika pažnja. Tim nastojanjima država je uspijevala stvoriti stabilnost.

Dva su razloga za koja smatramo da su prometnula liberalnu naciju-državu u najuspješniji oblik udruživanja u modernom dobu:

1. najveća količina moći koju je sustav, pa time i država, posjedovala u odnosu na konkurente i
2. stabilnost u odnosu na konkurente.

Svi ostali oblici udruživanja (u modernitetu ih je bilo nekoliko: komunistička država, vjerska država, nacional-socijalistička država) nastojali su istaknuti jednu nauštrb neke druge sfere odnošenja. U konačnici, takve su zajednice pokazivale ili izrazitu nestabilnost, ili nedostatak konkurentnosti u odnosu na liberalnu državu. One su težile ili teže ka podložnosti, nesamostalnosti i raspadu.

Skladni je razvoj liberalne države karakterističan, prije svega, za zreli modernizam koji je okrunjen liberalnom državom blagostanja na Zapadu. Mnogi autori naglašavaju da je skladni razvoj svih sfera liberalne države poremećen daljnjim razvojem

nadnacionalnog sustava moći koji je u okviru svoje paradigme dalje nastavio razvijati ekonomske odnose. To je poremetilo funkcioniranje država u četiri sfere.

Detaljniju analizu tih procesa ostavljamo za sljedeće poglavlje u kojem ćemo izravnije govoriti o državi, naciji, nadnacionalnom sustavu moći i nejednakosti.

Nadnacionalni sustav moći, društvo, država, nacija

U prethodnom smo poglavlju kroz apstraktne teorijske pojmove krišom uvukli pojmove liberalizam, nacija, država, nacija-država. Za daljnju analizu, neke ćemo od tih pojmova kategorijski osvjetliti postavljajući ih u međusobne odnose ovisnosti. Najprije ćemo uvesti kategoriju glavnog (općeg) sustava moći koji ima nadnacionalni karakter. Kao današnji prevladavajući opći sustav moći možemo imenovati, već spomenuti, liberalni-kapitalizam koji ima primat u globalnim razmjerima. Na globalnom planu liberalizmu se suprotstavlja ili se suprotstavljao, prije svih, komunizam (boljševizam) i danas sve jači vjerski fundamentalizam u liku panislamizma (Katunarić, 2003).

Hoćemo li na globalnoj sceni imati pojavu još nekoga globalnog sustava, zanimljivo je pitanje. No, to nije tema ovog istraživanja.

Zbog daljnje analize i kvalitetnijeg osvjetljavanja situacije, slijedeći Katunarića, uvest ćemo pojam društvo. Društvo je opći pojam koji se odnosi na sve oblike zajedničkog života ljudi (Katunarić, 2003: 50). Društvo ima dvije dimenzije (Katunarić, 2003: 53).

Društvo možemo definirati kao skup horizontalnih i vertikalnih veza među pojedincima i ljudskim grupama koje reproduciraju ili unapređuju postojeći oblik nejednakosti i moći, uključujući i grupne granice. No, vrlo je važno naglasiti da je društvo i skup veza i djelovanja koje taj poredak mogu i dokinuti. Tako je barem bilo u pojedinim razdobljima novovjekovne povijesti. Posao društvenih znanstvenika trebao bi biti afirmiranje drugih dimenzija društva te kritičko odbacivanje postojećeg stanja (Katunarić, 2003: 53). Razlog za odbacivanje postojećeg stanja jest narav liberalnog sustava.

Liberalni sustav moći projektira društvo kao *konačnu stvarnost* koja se sastoji od dvije sfere: globalnog protoka stvari i nacionalno određene zajednice ljudi (Katunarić, 2003: 53).

Opći sustav moći omogućuje i potiče globalni protok stvari koji se utjelovljuje u slobodnoj trgovini, dok protok ljudi nastoji strogo kontrolirati. Kontrolirajući protok ljudi, opći sustav moći stvara odvojene zajednice ljudi među kojima postoji nejednaka raspodjela bogatstva i moći.

Po tom razumijevanju, nacija, dakle, predstavlja instancu općenitijeg pojma društvo kao sustava moći i nejednakosti.

Prema Katunariću, autor koji je načinio teorijski iskorak prema povezivanju društva kao sustava moći i nacije kao sustava kolektivnog identiteta jest Michael Mann (2003: 253). Prema Mannu, društvo se temelji na četiri stupa moći: ekonomskom, vojnom, političkom i kulturnom. Ovi stupovi moći kristaliziraju se u državama.

Temeljni pojam koji se uvodi u analizu jest pojam moći. Temeljni spremnik moći u suvremenom svijetu jest država. U današnje moderno doba, nijedna se zajednica ne može održavati bez suradnje i sudjelovanja države. Pojam nacija izvodi se iz pojma moderne države. Tzv. nacionalno pitanje onda se svodi na pitanje skupljanja moći koja će producirati ili samostalnu državu ili posebne povlastice neke etničke zajednice unutar neke već oformljene države.

Ako globalno društvo promatramo kao apstraktnu shemu, dakle, kao sustav moći i nejednakosti, nacija-država izranja kao najpostojaniji i najefikasniji spremnik moći. Naime, nacija-država glavno je središte organizirane fizičke sile, ona osim materijalnih sredstava posjeduje ne manje zanemarivu ideološku sposobnost koja stvara neku vrstu manje ili veće odanosti državnom sustavu koji je onda u stanju u kratkom razdoblju mobilizirati velike količine ljudstva za ratne i druge svrhe.

Osim aparata fizičke sile, država posjeduje pravni i politički okvir koji svojim članovima osigurava pravnu, socijalnu zaštitu i obrazovanje. Kapitalu nudi sigurna utočišta, obrazovano i odano ljudstvo, pravni i fiskalni okvir za njegovo neometano cirkuliranje i oplodivanje. Država u makroekonomskoj sferi potiče investicije, razvija financijsko tržište, osigurava ravnomjeran razvoj i punu zaposlenost, potiče izvoz (Keynesova regulacija). Ona zastupa interese svojih tvrtki u inozemstvu. Što je danas možda od presudnog značaja, država osigurava nesmetan rad znanstvenih ustanova, čuva i koristi znanja, osigurava komunikacije.

U okviru globalnoga liberalnog sustava svaka država, kao najefikasniji spremnik moći, nastoji povećati svoju moć, maksimirati korist i blagostanje za sebe i svoje pripadnike ili određene zajednice svojih pripadnika (tu se ponajprije misli na zajednice moćnih pojedinaca koji mogu činiti elitu neke države). Teza koja se ovdje postavlja jest sljedeća: u globalnim odnosima moći država je još uvijek ključni nositelj moći, ključni čimbenik koji određuje ekonomska, populacijska i ostala kretanja, te kao dominantan društveni entitet još uvijek, u najvećoj mjeri, određuje globalno stanje stvari. Nacija i nacionalizam određen državom-nacijom sa svojom, u mnogim poljima partikularističkom politikom, nije svuda samo pasivni promatrač koji se u globalizacijskim procesima osjeća uvijek nelagodno. Postoje, naime, nacije-države koje svojim partikularističkim djelovanjem potiču i stabiliziraju globalizirajuće procese te u njima sudjeluju kao važni sustavni čimbenici.

Teza Michaela Manna, koju ovdje iznosimo, u današnje je vrijeme često osporavana. Mnogi autori u naglašavanju globalizacijskih odnosa pokušavaju argumentirano dokazati da država, kao najčvršći spremnik moći, u globalizacijskim procesima sve više gubi utjecaj i samostalnost. Autori poput Emanula Castellsa (2002) dokazuju da država u *informacijskom dobu* polagano, ali sigurno gubi bitku s *umreženim društvom* koje se javlja kao dominantan oblik udruživanja u postmodernom svijetu. Naime,

u globalnom svijetu koji je sve povezaniji, država polako gubi svoju samostalnost i suverenitet. U uvjetima globalizacije, *civilna društva* (produkti rada državnih ili, kako kaže Castells, *legitimirajućih* ustanova) smanjuju se i rastaču. Razlog je tome *nepostojanje kontinuiteta logike stvaranja moći u globalnoj mreži i logike udruživanja i zastupanja u specifičnim društvima i kulturama* (Castells, 2002: 21).

Doista, u današnjem neoliberalnom svijetu zamjetno je smanjenje funkcija koje je država obavljala u prošlosti. Tu se ponajprije misli na ukidanje socijalnih ugovora između kapitala, radne snage i države što vodi slabljenju socijalne komponente državnog aparata koje pak za posljedicu ima gubitak legitimiteta države u očima građana. Zbog nestabilnosti i nerazvidnosti globalnih procesa, naglašenog profiterstva kompanija i nestabilnog tržišta radne snage, dolazi do nepovjerenja prema kompanijama pa onda, posredno, i prema državi koja promiče globalizacijske procese.

Po Castellsu, svjedoci smo procesa podvajanja nositelja moći, državnog aparata koji podupire globalne nositelje moći, od građana koji svojim pravom glasa čine bazu i temelj političkog sustava. Kao posljedicu takvih kretanja, imamo pojavu *identiteta otpora* kao dominantnog oblika identiteta u suvremenome globaliziranom društvu.³ Identitet otpora nije konstruktivne prirode, nego se po svojoj logici nastoji isključiti iz globalnih procesa određujući ljude više prema onome *što oni jesu nego što oni rade*. U takve oblike identiteta spadaju *komunalizam, vjerski fundamentalizam i nacionalizam* (Castells, 2002).

Takav oblik nacionalizma posebno pogađa, u svjetskim razmjerima, marginalne države-nacije kod kojih je jako izražen gubitak samostalnosti i suverenosti, tj. gubitak materijalne osnove na kojoj se država gradi. No, upravo je gubitak materijalne osnove načelo iz kojeg se napaja nacionalizam u globalnome kapitalističkom društvu. Kod razvijenih zemalja, tzv. dobitnika u globalnom svijetu (zbog već opisanih procesa), zamjetno je i nepovjerenje spram države, tj. identiteta koji država nastoji izgraditi (*legitimirajući identitet*), fragmentacija identiteta, komunalizacija, pa čak i vjerski fundamentalizam, posebno izražen kroz sekte različitih religijskih naslijeđa itd. Postoje

³ Castells (2002): „Budući da se društveno izgrađivanje identiteta uvijek događa u kontekstu koji je označen odnosima moći, predlažem razlikovanje tri oblika i izvora izgradnje identiteta:

1. *Legitimirajući identitet* koji uvode dominantne društvene institucije kako bi proširile i racionalizirale svoju dominaciju u odnosu prema društvenim akterima, tema koja čini srž Sennetove teorije o autoritetu i dominaciji, ali se jednako tako uklapa u razne teorije o nacionalizmu.
2. *Identitet otpora* koji stvaraju oni subjekti koji se nalaze u položajima/uvjetima u kojima su obezvrijeđeni i/ili stigmatizirani logikom dominacije, te tako kopaju rovove za otpor i preživljavanje koji se temelji na načelima koja su različita ili suprotna onima koja prožimaju društvene institucije, kao što Calhoun predlaže u svom objašnjenju pojave politike identiteta.
3. *Projektni identitet* koji nastaje kad društveni akteri, na temelju bilo kakvih, njima dostupnih, kulturnih materijala grade novi identitet koji redefinira njihov položaj u društvu i, to čineći, traže preobrazbu sveukupne društvene strukture. To je, na primjer, slučaj kada feminizam izade iz rovova identiteta otpora i prava žena kako bi izazvao patrijarhalizam, a time i patrijarhalnu obitelj i cijelu strukturu produkcije, reprodukcije, spolnosti i osobnosti na kojoj su se povijesno temeljila društva.“

„Legitimirajući identitet stvara civilno društvo ...“

„Identitet za otpor ... dovodi do stvaranja komuna ili zajednica“ „... projektni identitet, stvara subjekte...“

mnogi pokazatelji da je Castellsovo insistiranje na identitetu otpora kao dominantnom obliku identiteta u današnjem društvu umnogome opravdano, posebno kada se promatraju marginalne države gubitnici, što je slučaj s Hrvatskom i njezinim 'balkanskim okruženjem'. No, kod pitanja moći države u globalnom svijetu i sam Castells priznaje da država kao povijesna praksa neće, barem skoro, odumrijeti. On se slaže s Martinom Carnoyom (Castells, 2002: 311) koji tvrdi da je natjecanje među nacijama i dalje funkcija nacionalne politike svake zemlje, a gospodarska privlačnost određene zemlje stranim multinacionalnim kompanijama funkcija je lokalnih gospodarskih, a mi bismo dodali, i pravnih uvjeta. Carnoy zastupa mišljenje da multinacionalne kompanije u velikoj mjeri ovisе o svojim matičnim državama koje im pružaju izravnu ili neizravnu zaštitu, te da nacionalne politike ljudskog kapitala ključno utječu na produktivnost gospodarskih subjekata unutar nacionalnog teritorija. Thompson (Castells, 2002: 312), osim odnosa korporacija i države, pridodaje postojanje mnoštva različitih načina pomoću kojih upravljačka moć države-nacije olakšava ili otežava kretanje kapitala, rada, informacija i robe.

Iako je globalna povezanost i međuzavisnost sve veća, zbog čega dolazi do formiranja nadnacionalnih tijela kontrole (MMF-a, WTO-a, EU-a i ostalih), teško je zamisliti da ona mogu opstati ako u svom djelovanju ne slijede interese pojedinih, najснаžnijih članica, i ne potiču njihovo osnaživanje. Castells navodi da su te nadnacionalne organizacije i nastale kako bi osnažile već postojeće države članice, no, zbog nemogućnosti dogovora među članicama, međunarodne organizacije preuzimaju samostalne akcije djelovanja te tako sve više zadobivaju samostalnost. No, kao protuargument njegovoj tvrdnji, može se navesti podatak da nadnacionalne organizacije koje ne zastupaju interese svojih najmoćnijih članica teško preživljavaju na svjetskoj sceni i, u načelu, ne donose nikakve obvezujuće odluke. Za primjer treba analizirati što se u današnje vrijeme događa s UN-om, ekološkim samitima te možda i EU-om. U svim tim organizacijama, kada dođe do zakidanja interesa vodećih članica, dolazi do ozbiljnih kriza u njihovu radu.

Naravno, takve rasprave nadilaze okvire ovoga rada. No, teza o gubitku moći države u globaliziranom svijetu donosi, kod istraživanja nacija i nacionalizama, jednu teorijski veoma važnu posljedicu. Budući da država gubi moć, nacionalizam kao produkt državnog aparata postaje irelevantan. Iako se iz Castellsovog djela takva posljedica ne može jednoznačno izvući, za nas je važno da u tematiziranju nacija i nacionalizma ne zanemarimo taj aspekt. Nacionalizam kao produkt državnog aparata u daljnjem će se tekstu promatrati kroz kategorije formalnog i simboličkog nacionalizma, banalnog i vrućeg. Kao uvod u tu temu, pokušat ćemo dati nekoliko primjera u kojima je vidljiv izrazito nacionalni rad državnog aparata.

U kontekstu izrečene tvrdnje, da se današnje društvo sastoji od dvije sfere – globalnog protoka stvari i nacionalno određene zajednice ljudi, možemo reći da je u slučaju državnog aparata posrijedi konstantna međuigra između otvaranja i zatvaranja, tj. politika koja na globalnom planu nastoji potaknuti otvaranje tržišta, slobodnu trgovinu, razmjenu dobara i cirkuliranje kapitala, ali i koja u tom globalnom kretanju na-

stoji izvući najveću moguću korist za sebe u obliku povećanja profita, ravnomjernog i sveobuhvatnog razvoja svoje zajednice, stalnog povećanja moći i sigurnosti.

Tako, pored politike otvaranja globalnim kretanjima, imamo tendenciju zatvaranja, ekskluziviteta. Ono što pod time mislimo jest selektivan pristup raspodjeli dobara koja nastoji maksimirati bogatstvo zatvarajući ga u nacionalno određene zajednice ili određene skupine unutar nacionalno određenih zajednica (elite).

U tom svjetlu pokazuje se tendencija izgradnje i poboljšanja sustava koji se nalaze unutar nacionalnih granica. Na ekonomskom planu možda najeklatantniji primjer takve dvostruke politike jesu državne subvencije za poljoprivredu kojima se koriste sve najrazvijenije zemlje. Iako na svjetskom tržištu neke nerazvijene zemlje mogu proizvesti velike količine vrlo jeftine hrane, njihova je poljoprivreda dovedena do uništenja zbog postojanja jeftinije hrane koja je proizvedena posredstvom subvencija u najrazvijenijim zemljama. Politikom države u najrazvijenijim je zemljama, protivno zakonima tržišta, potaknut razvoj jedne privredne grane, ne, dakle, zbog krajnjega najracionalnijeg i najisplativijeg ekonomskog rješenja, nego samo zbog politike čuvanja radnih mjesta za domaće stanovništvo. Nasuprot klasičnom liberalnom stajalištu, koje bi u idealnom slučaju izabralo rješenje koje bi dovelo u propast globalno nekonkurentne grane ekonomije, izabire se rješenje u kojem država kroz subvencije nastoji sačuvati konkurentnost, a time i radna mjesta za milijune poljoprivrednika diljem razvijenog svijeta.

Sličan primjer imamo kod politike useljavanja i dobivanja državljanstva. Nijedna država neće dopustiti nekontroliran priljev imigranata i radno sposobnog stanovništva čiji će dolazak prouzročiti preraspodjelu bogatstva, pad standarda i socijalne nemire.

U takvim primjerima najbolje se vidi restriktivan i ekskluzivan pristup koji država zauzima kod nekih pitanja. Vrlo je zanimljivo, ali ekskluzivitet i zatvaranje ne moraju biti nužno praćeni nacionalističkom ekskluzivističkom ideologijom.

Upravo ovaj nesrazmjer između ideologije i prakse državnog aparata poglavito je karakterističan za zapadnu antinacionalističku ideologiju. Praksa i ideologija u nekoj se državi mogu veoma razlikovati i često se i razlikuju. Kod takvog pogleda na ideologiju, imamo posla s klasičnim pojmom ideologije koji se vuče od Marxa, a koji je takvu ideologiju definirao kao tzv. lažnu svijest. Naime, radi se o svjesnom prikrivanju i laganju. U ovom slučaju, imamo zapadnu politiku koja barata isključivo antinacionalističkom ideologijom i univerzalizmom, a u praksi često povlači izrazito nacionalističke i partikularističke poteze.

Katunarić navodi dva autora koji su se bavili gore navedenim temama. To su Michael Bilig i Rogers Brubaker.

Formalni i simbolički, banalni i vrući nacionalizam

Brubaker (Katunarić, 2003: 280) se bavi državljanstvom, tj. načelom državljanstva, koji je iznutra inkluzivan, a izvana ekskluzivan, a u kojem se najbolje ogleda selektivni pristup pojedincima i grupama od strane državnog aparata. Ovaj je zaključak veoma važan za šire razumijevanja nacije i nacionalizma jer uključuje državu i državni aparat. Kao što kaže Katunarić, dio razloga za društveno isključivanje s nacionalizma je prenesen na državu. Nacionalizam pomaže zatvaranju države iako nije jedini agens zatvaranja koji se nalazi i u samoj logici državljanstva. Ovakvim se prikazom osvjetljavaju formalne granice koje zatvaraju neko društvo i pristup njegovim vitalnim ustanovama. Formalne granice produkti su rada državnog aparata i njihovo se postojanje ne mora izražavati simbolički kroz nacionalizam i nacionalističku ideologiju.

Ovime smo razdijelili ekskluzivističko djelovanje država-nacija na formalno i simboličko načelo. Kao što smo vidjeli, formalno je načelo veoma važno za analizu odnoseći se na državu i njen aparat te na globalni sustav moći koji smo promatrali kroz analitičku kategoriju društva. Formalno je načelo često zanemareno u analizama jer je njegov rad tih i polagan i često prikriven antinacionalističkom ideologijom koja služi kao temeljni analitički okvir za kritiziranje nacionalizma. U tom je smjeru veoma važan rad Michaela Biliga kojeg smo prije spomenuli. Bilig u svojoj analizi naglašava tihi rad prikrivenog nacionalizma koji se služi univerzalističkom ideologijom za mimikriju. On ga naziva 'banalnim nacionalizmom' te kaže: "Te navike mišljenja također prelaze nacionalne granice. Kao ideologija, nacionalizam nije omeđen nacionalnim granicama, njegova shvaćanja se šire međunarodno. Georg Bush, najavljujući Zaljevski rat, obraćao se svijetu ... Nacionalizam u suvremenom svijetu postavlja univerzalne ciljeve. Govor o novom svjetskom poretku sugerira da su nacionalno i internacionalno isprepleteni. Pa ipak, jedna nacija napose se upinje predstavljati taj poredak. U sadašnjim okolnostima posebnu pažnju treba posvetiti Sjedinjenim Američkim Državama i njenom nacionalizmu. Iznad svega, taj se nacionalizam činio tako zaboravljenim, tako prirodnim društvenim znanstvenicima, a danas je globalno važan." (Katunarić, 2003: 267-268).

Veoma zanimljive konstatacije kojima možemo biti svjedoci u svakodnevnom životnom iskustvu, na primjer, u industriji zabave koja se globalno distribuira, gdje u filmovima američke produkcije često možemo vidjeti kako u borbi izvanzemaljaca i Zemljana 'Amerikanci' svojim avionima, zastavama i junacima, bez ikakva ustručavanja, govore u ime cijelog svijeta.

U ozbiljnijoj sferi međunarodnih odnosa takve su tendencije vidljive, na primjer, kada se želi opravdati neki rat. Iako su u pozadini sukoba uski nacionalistički interesi pojedine države ili država, opravdanje sukoba (u slučaju zemalja Zapadne alijanse) svodi se na moralne kategorije u kojima se sukobljavaju dobro-loše, demokracija-autoritarost, sloboda-tiranija, civilizacija-barbarstvo itd.

Iako su sve te stvari razvidne, ne bismo tek tako smjeli svesti sve analitičke kategorije na pojam nacije i nacionalizma jer nemaju korist od globalnog sustava moći samo

'Amerikanci', nego i drugi narodi, tako da se naše promatranje uvijek mora vratiti kategorijama društva i globalnog sustava moći. Također moramo uzeti u obzir da od globalnog sustava moći nemaju koristi svi pripadnici američke nacije ili svi državljani neke zemlje. Ako državu-naciju promatramo kao spremnik moći, onda ćemo nužno doći do zaključka da država u prvome redu pogoduje najmoćnijim strukturama unutar nje, elitama i njihovom kapitalu. Dakle, ni nacija se ne bi smjela promatrati kao jedinstven entitet u kojem ne postoje klasni i socijalni sukobi, u kojem ne postoje obespravljani i odbačeni, ali ni bogati i povlašteni.

Ovakva nabacivanja vraćaju nas na tvrdnje, iznesene na početku, da izgradnja i samopoimanje nacionalnog identiteta nije vezano samo za simboličke strukture poput zastave, imena, jezika koji imaju transparentan, ekskluzivan sadržaj. Identitet može biti cjelokupan način života, tj. samopercepcija o blagostanju, rasipnost, konzumerizam, gomilanje kapitala i roba, maksimiranje vlastitog užitka i hedonizam. To su odrednice identiteta koje nemaju ekskluzivan nacionalni predznak, ali se najbolje mogu ostvariti unutar nacionalnih granica razvijenih država.

Ako ga tako promatramo, on zasigurno poprima implicitne nacionalne konotacije i postaje neizbježan čimbenik u političkim kalkulacijama nacionalnih političara te tako dobiva izvjesnu *nacionalnu težinu*, tj. postaje čimbenik nacionalnih političkih kalkulacija.

Do sada smo po Biligovoj taksonomiji imali posla s banalnim nacionalizmom. Pored banalnog nacionalizma, Bilig uvodi i tzv. vrući nacionalizam, karakterističan za 'barbarske' zemlje, koji je okrutan, divlji i pomalo egzotičan (Katunarić, 2003: 269).

Vrući nacionalizam glasno izgovara društveno isključivanje, netrpeljivost, sukob, izravno proganjajući protivnike, manjine i neprilagođene. Dakle, kod banalnog smo nacionalizma imali tihi, formalni državni aparat koji efikasno provodi partikularističku politiku ne oslanjajući se, dominantno, na ideološki simbolički aparat kojim će podržavati isključivanje.

Nakon ovih napomena, u raspravu ćemo uvesti razlikovanje kod kojeg ćemo banalni nacionalizam više vezati za formalno načelo dok ćemo vrući nacionalizam više vezati za simboličko načelo.

Ovo razlikovanje, jasno, nije apsolutnog karaktera, tj. nije logički isključivo jer u zemljama gdje vlada banalni nacionalizam postoje struje i tendencije koje zastupaju eksplicitno društveno isključivanje, dok u zemljama vrućeg nacionalizma postoje struje koje zastupaju univerzalističku retoriku. Stvari su poprilično fluidne i promjenjive te uvelike ovise o političkim i ekonomskim problemima s kojima se pojedine države i društva susreću.

U tom je kontekstu vrlo zanimljivo, na primjer, pogledati što se dogodilo s antinacionalističkom retorikom u današnje vrijeme na primjeru SAD-a i nekih europskih zemalja. SAD je pretrpio teroristički napad i ugrozu na svome teritoriju te se iz barjaktara antinacionalizma i borbe za ljudska prava pretvorio u nositelja vrućeg nacionalizma koje je postmodernu višestrukost identiteta, toleranciju i javne slobode

pretvorio u jednoobraznu kulturnu isključivost, nepovjerljivost prema razlici, čvrstu podjelu na dobro i zlo i, što je najgore, u prešutno kršenje ljudskih prava koje ima većinsku javnu potporu. Kod europskih zemalja, takve se tendencije najbolje ogleđaju u naraslom euroskepticizmu vodećih zemalja EU-a kod kojih je stanovništvo, a ponegdje i politika izrazito tvrda u obrani svojih nacionalnih interesa – povlastica, blagostanja, kulturnog identiteta.

Možemo zamijetiti tendenciju, da kada se dođe do granica mogućnosti određenog ‘formalnog’ sustava, onda dolazi do obraćanja simboličkom sustavu pomoću kojega se nastoji konsolidirati kakva-takva obrana. Koliko će se ovakve tendencije u zapadnim zemljama nastaviti i zaoštavati, u prvom redu ovisi o granicama njihovih sustava, njihovoj sposobnosti i mogućnosti da se nose s globalnim promjenama. Kada govorimo o granicama sustava, onda ponajprije mislimo na ekonomsku, političku, tehnološku, vojnu pa i ideološku zalihu moći koju ti sustavi posjeduju.

Ovakva nas je analiza prisilila da državu promatramo kao heterogenu pojavu koja svoj organizam uvijek nanovo sastavlja, obnavlja i učvršćuje, a u takvim procesima presudnu ulogu igra nacija i nacionalizam kao oblik kolektivnog identiteta koji državi pruža presudnu simboličku podršku.

Ako uzmemo da je ovakva analiza relevantna, onda možda uzmognemo odgovoriti na pitanje zbog čega u posljednje vrijeme postoji često iskazana bojazan za hrvatski nacionalni identitet. To čudi s obzirom na činjenicu da je Hrvatska samostalna i priznata država sa svojom ekonomijom, vojskom, politikom i kulturom.

Očigledno u globalnim kretanjima spremnik moći koji nazivamo hrvatskom državom nailazi na mnoge poteškoće u suvremenome liberalnom svijetu. Tu se ponajprije misli na nemoć i nekonkurentnost ekonomskog sustava da se nosi s globalnim ekonomskim kretanjima. Ta nemoć utječe na standard i samopercepciju građana kao pripadnika države koji onda sebe doživljavaju kao gubitnike u usporedbi s drugima, što u nemalom broju građana izaziva revolt koji se kanalizira kroz kompenzaciju na simboličkom planu kao briga oko vlastitog identiteta. Ti su procesi dodatno pojačani političkim djelovanjem domaćih nacionalističkih elita koje kanaliziraju i iskorištavaju građansko nezadovoljstvo prenoseći krivnju na globalni sustav moći, ponajprije na Zapad koji je po tom tumačenju onda percipiran kao liberalno-kapitalistička eksploatatorska ‘hidra’ koja je sukrivac za današnju nemoguću situaciju. Na takvu se percepciju vanjskog svijeta još pridodaje sklop političkih pritisaka koje Zapad kroz antinacionalističku ideologiju nastoji nametnuti zemljama Zapadnog Balkana na koje se gleda kao na političke anakronizme koji se još nisu uključili u moderni civilizirani svijet.

Takvi stavovi vrijeđaju nacionalni ponos stvarajući otpor prema vanjskom svijetu. Iako je od strane nacionalističkih ideologa uglavnom pogrešno interpretiran, stav o djelomičnoj krivnji globalnog sustava za današnje teško stanje u zemljama tranzicije djelomično je točan. No, pokazalo se da obrambena politika koja to stalno ističe, potičući zatvaranje, nijednoj zemlji nije donijela puno koristi jer se uglavnom radi o nekonstruktivnim, fanatičnim ideologijama koje ne nude ništa osim sukoba.

Ono što je u ovom kontekstu važno primijetiti jest da se državni spremnik moći, koji u svojim granicama nastoji zadržati bogatstvo, prava i fizičku silu, u kriznim situacijama obraća kulturi i simboličkom poretku uz pomoć kojih nastoji ponovno utvrditi i pojačati svoje granice što su već jednom ustanovljene državnim aparatom vojske i policije. Rezultat je toga nacionalizam, ideologija koja se zalaže za netrpeljivost i isključivanje na osnovi različita kulturnog obilježavanja, ideologija koja potiče stvaranje razlika i odvajanje gradeći na njima svoju političku budućnost.

Ovim smo izlaganjem pokušali naznačiti temu odnosa između simboličkog poretka i državnog poretka, tj. između nacionalizma i države.

Iz navedenih razmatranja mogli bismo izlučiti određenu definiciju nacije i nacionalizma koju smo do sada implicitno koristili u svojim razmatranjima.

Nacija i nacionalizam

Nacija je način oblikovanja kolektivnog identiteta jednog dijela društva kao sustava moći i nejednakosti (Katunarić, 2003: 79). Nacija bi bila činjenica nekog kolektivnog identiteta, dakle, više statičan analitički pojam. No, kao što smo prije naznačili, nacija nije metafizička činjenica, već nešto što se uvijek nanovo mijenja, proizvodi i reproducira.

Ono što naciju stavlja u kretanje, njezin aktivni agens, unutarnji pokretač jest nacionalizam. Nacionalizam se unutar nadnacionalnog sustava može definirati kao politički pokret koji određenu teritorijalnu ili kolektivnu jedinicu, na osnovi različitog kulturnog obilježavanja ili samo različitog tumačenja njezine prošlosti, izdvaja iz nadnacionalnog sustava (Katunarić, 2003: 89).

Cilj izdvajanja može biti uspostava djelomične ili potpune suverenosti putem vlastite države ili višeg stupnja autonomije unutar neke države. Pritom se nacionalizam služi ideološkom propagandom te izgradnjom ekonomskih i političkih ustanova koje su karakteristične za neki nadnacionalni sustav.

Kao što vidimo, nacionalizmu je kao podloga uvijek potreban neki nadnacionalni sustav koji ima univerzalni karakter, a čiju infrastrukturu nacionalizam pretače u lokalni, partikularni oblik. To znači da nacionalizam po sebi nije systemska ideologija, već on često pruža presudnu simboličku podršku pobuđujući snažna i masovna uvjerenja da je nacija nešto što ni pod koju cijenu ne smije doći u pitanje. Nacionalistička retorika gradi uvjerenje da je nacija ono krajnje, nešto samo sebi svrha, da zemaljsko postojanje ima konačni smisao u izgradnji i održavanju nečega što zovemo nacija. Po tome bi nacija bila oblik kolektivnog identiteta koji svojim pripadnicima podaruje smisao njihova djelovanja unutar nadnacionalnog sustava.

Kolektivni identitet i izgradnja identiteta

Ovi zaključci otvaraju nekoliko teorijskih perspektiva u pitanjima kolektivnog identiteta:

1. Identitet je dinamična pojava. Iako je jednom uspostavljen i učvršćen, pa čak i suverenom državom, on se mora stalno obnavljati i producirati. Identitet, dakle, nije samostalan metafizički entitet koji nepromijenjen putuje bespućima povijesti. On je produkt *povijesne prakse* koji se formira i reformira uvjetovan odnosima moći i drugim identitetima.
2. Nužan uvjet uspostave identiteta jest odnos s drugim i uspostavljanje međugrupnih granica. Sadržaj se identiteta mijenja kao funkcija odnosa s drugim, drugim nacijama, globalnim sustavom moći i nejednakosti.
3. Kod analize, identitet se mora povezati s *odnosima moći* koji ga uvjetuju, tj. kolektivni identitet uvijek je uvjetovan odnosima moći. Odnose moći imenovat ćemo *centralnom kategorijom* u izgradnji identiteta. Služeći se Castellsovom podjelom identiteta, možemo zaključiti da će od odnosa moći ovisiti hoće li neki kolektivni identitet 'završiti' kao *legitimirajući* identitet, *projektni* identitet ili *identitet* otpora. Od odnosa moći ovisi hoće li neka grupa, etnos ili nacija smoci snage da izgradi legitimne ustanove, tj. da izgradi svoju državu, ili da preoblikuje društvenu strukturu osvajajući povlašten položaj unutar neke države ili nadnacionalnog sustava moći, ili da se ukopa u rovove otpora. Ako prihvatimo gore rečeno, onda kod analize nacija i nacionalizama uvijek moramo uzeti u obzir državu i države koje su nositelji globalnog sustava moći. Ovdje govorimo o modernoj državi, kao specifičnom, suvremenom obliku vladavine koji na jedinstven povijesni način kanalizira i reproducira moć. To ne znači da u prošlosti nisu postojali kolektivni identiteti koji su bili formirani nekim drugačijim strukturama i odnosima moći. To nas dovodi do zamisli da su i moderni identiteti u određenoj mjeri nasljednici određenih povijesnih identitetnih struktura. One su danas najviše tematizirane kroz pojmove etnos i etnicitet.
4. Identitet je, osim do sada nabrojenim funkcionalnim razlozima, određen i kulturno-povijesnim naslijedom određenog teritorija, kraja, regije. Povijesno naslijedeno kulturno razlikovanje često pruža presudni simbolički materijal koji služi za izgradnju specifična kolektivnog identiteta neke grupe. Dakle, kod analize identiteta moramo uzeti u obzir kulturne sadržaje koji osiguravaju simboličku zalihu za njegovu izgradnju. Sfera kulture sadrži jezik, društvene norme i običaje, mnijenja i znanja, religiju, mitologiju, zajednička sjećanja i povijest. Svaki od tih elemenata može poslužiti kao građevni materijal u izgradnji identiteta. Mišljenja smo da je znanje povijesti i zalih sjećanja, posebno u modernitetu, veoma važan čimbenik u izgradnji identiteta. Pitanje povijesnog kontinuiteta koji se prenosi pomoću sjećanja predstavlja kamen spoticanja za mnoge teoretičare identiteta, posebno nacionalnog. Ovdje smo iznijeli tezu da je za izgradnju identiteta bitno i povijesno naslijedeno razlikovanje identiteta koje se prenosi u sferi kulture. Po našem

mišljenju, ta teza po sebi nije sporna. Sporna su tumačenja razlikovanja identiteta, točnije rečeno, sporno je tumačenje povijesti koje se javlja u određenom trenutku. U tim se tumačenjima posebno naglašava i prenosi uvjerenje i svijest o povijesnom kontinuitetu, zajedničkom porijeklu i izabranosti nekog naroda. Ti sadržaji, po Smithu, čine etničke i nacionalne mitove. Po Smithu, isto tako, etnički mitovi, mitsko-simbolički kompleksi postojali su i u predmodernim vremenima (Smith, 1986). No, to ne znači da se može 'protegnuti' kontinuitet od neke predmoderne etnije do današnje nacije. Po našem mišljenju, bitno je naglasiti da ne postoji *materijalni* kontinuitet, već samo *simbolički* kontinuitet koji se mitski prerađuje u uvjerenje o materijalnom kontinuitetu neke zajednice. Kako pokazuje Anderson (1990: 33), za prikaz materijalnog kontinuiteta neke zajednice, bilo je potrebno novo, *homogeno, prazno* shvaćanje vremena koje je karakteristično za modernitet.⁴ Kao dokazi o materijalnom kontinuitetu, služe kulturni ostaci koji se interpretiraju⁵ kao iznimno stari, drevni i *izvorni* (što god to značilo). Iz uvjerenja o kontinuitetu i zajedničkoj sudbini, nastaje moć simbola koja na osnovi već postojećeg sustava moći stvara zajedništvo i društvenu solidarnost.

5. To nam kazuje da identitet nije samo uvjetovan odnosima moći, nego i sam uvjetuje odnose moći, tj. i sam je, kroz simbole, nositelj moći. Uvjetovanje je identiteta i moći povratno.
6. Iako je identitet kolektivna kategorija, nisu svi pripadnici neke zajednice ili skupa različitih zajednica, tvorcima, idejnim i političkim pokretačima nekoga kolektivnog identiteta. Naime, neki pripadnici zajednice sudjeluju pasivno, a neki aktivno u stvaranju i podržavanju nekoga kolektivnog identiteta. Aktivne skupine obično nazivamo elitama. One po definiciji posjeduju materijalnu, političku i intelektualnu moć što im omogućuje da postanu agensi koji stvara ili podržava neki kolektivni identitet (Gellner, 1998). Kod ovakve analize veoma je koristan pojam ideologije koji je uveo Marx. Pojam ideologije u ovom kontekstu otkriva da ispod službene ideologije uvijek postoje različiti materijalni i politički interesi vladajućih skupina koji se nastoje prikriti, a koji su, u stvari, štetni za većinu pripadnika neke zajednice.
7. Iako su elite i njihovi interesi idejni i politički pokretači kolektivnih identiteta, njihov aktivan rad ne bi urodio plodom bez pasivne podrške većine pripadnika neke

⁴ „Ideja društvenog organizma koji se kalendarski kreće kroz homogeno, prazno vrijeme upravo je analogna ideji nacije koja se također poima kao čvrsta zajednica koja se neprestano i ravnomjerno kreće niz (ili uz) povijest. Jedan Amerikanac neće nikada vidjeti, a kamoli upoznati više od ščice svojih 240 000 000 sunarodnjaka Amerikanaca. Nema pojma čime se oni u danom trenutku bave. Ali on duboko vjeruje u njihovu neprestanu, anonimnu, *istovremenu* aktivnost.

⁵ Ostaci ne samo da se skupljaju i interpretiraju, oni se kreiraju i oživljavaju. Tako dobivamo *izumljenu* tradiciju (Hobsbawm, 1993). Nju sačinjava: „skup praksi, obično upravljanih na osnovi otvoreno ili prešutno prihvaćenih pravila ... koja ... automatski podrazumijevaju kontinuitet s povijesnom prošlošću. Upečatljiv primjer je namjerna izbor gotskog stila u ponovnoj izgradnji britanskog parlamenta te jednako čvrsta odluka da se parlamentarni kabinet restaurira u točno na osnovi istog plana kao i prije.

Ukratko, to su odgovori na nove situacije koji se referiraju na stare situacije ili koji ustanovljavaju svoju vlastitu prošlost putem skoro obaveznog ponavljanja.“ (Katunarić, 2004: 232).

zajednice.⁶ (Kao što smo vidjeli, identitet se može graditi i kroz otpor elitama. U takav identitet spada već spominjani identitet otpora. Bez obzira na to pruža li se otpor ili podrška, ostaje činjenica da su određeni oblici kolektivnog identiteta iznimno popularni.) Zašto su određeni oblici kolektivnog identiteta iznimno popularni kod velike većine pripadnika neke zajednice, veoma je zanimljivo pitanje na koje smo već u našim izlaganjima odgovorili. Velika popularnost određenih kolektivnih identiteta, posebice nacionalnih, proizlazi iz njihove sposobnosti da pruže smisao ljudskom djelovanju i postojanju. Tu ćemo temu malo podrobnije razmotriti.

Do sada smo vidjeli da je nacija oblik kolektivnog identiteta koji svojim pripadnicima podaruje smisao djelovanja. Iz tog je rakursa zanimljivo kako Castells definira identitet: "Pod identitetom, ako se odnosi na društvene aktere, podrazumijevam proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili niza kulturnih atributa kojima je dana prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla. (*Zašto im je dana prednost?* Nap. a.)

Identitet se mora razlikovati od onoga što su sociolozi tradicionalno zvali ulogama. Uloge su definirane normama koje su strukturirale društvene ustanove i organizacije. Identiteti su snažniji izvori smisla nego uloge zbog procesa samoizrađivanja i individuacije koje uključuju. (*Upitna teza.* Nap. a.)

Identiteti organiziraju smisao, dok uloge organiziraju funkcije. Smisao društvenog aktera definiram kao simboličku identifikaciju svrhe njegovog djelovanja." (Castells, 2002: 17).

U Castellsovu navodu naznačili smo kako je potrebno podrobnije objasniti tezu da su identiteti snažniji izvori smisla.

Još prije smo nabrojili razloge za uspješnost liberalne nacije-države, pa time i nacije kao kolektivnog identiteta. Ako pratimo taj izvod, onda možemo zaključiti da je zbog nekog razloga u simboličkoj sferi, dakle sferi pružanja smisla, nacija izvanredno uspješna. Mi mislimo da tome nije prvenstveni razlog proces individuacije koji je tu uključen. Stava smo da je Benedict Anderson (1990: 20) najbliži odgovoru kada kaže da nacija daje odgovore s religijskog područja koji se tiču smrti, patnje, slučajnosti i prolaznosti.

O čemu je tu riječ?

Kada kažemo 'smisao', većina ljudi ima neki nejasan oblik razumijevanja tog pojma. U običnom govoru, pojam 'smisao' može imati različite konotacije i odnositi se na različite stvari. Najveći pijetet možda zauzima tzv. pitanje o smislu života koje se kod ve-

⁶ Važno je zapaziti da se radi o *većini* pripadnika neke zajednice. To znači da ne možemo govoriti o *svim* pripadnicima neke zajednice. Kultura neke zajednice nije homogen entitet, ako uzmemo u obzir odnose moći, ona istodobno u sebi može sadržavati različite vrste identiteta, od legitimirajućih do identiteta otpora. Pripadnici neke zajednice mogu posjedovati kvalitativno različite identitete (rodne, profesionalne, klasne, regionalne, etničke, vjerske). Teza koju iznosimo jest da su neki identiteti zbog vanjskih, povijesnih razloga i unutarnjih, funkcionalnih razloga (koje ćemo tek iznijeti) snažniji izvori smisla za svoje pripadnike. U takvu smo vrstu identiteta ubrojili nacionalni identitet.

ćine ljudi obično ne eksplicira kao konkretno pitanje, no, uvijek stoji negdje u pozadini kao neki osjećaj koji je stalno prisutan u svim našim životnim djelovanjima. Ono što smo ovdje ‘pučki’ nazvali pitanjem o smislu života, u većini se slučajeva odnosi na pitanje o smislu vremena, tj. kada se gleda s pojedinačnog ljudskog postojanja, ono se može preformulirati kao pitanje o smislu kretanja ljudskih bića “jednog za drugim” koje se javlja kao rođenje, razvoj, smrt, ponovno rođenje, razvoj, smrt itd.

Dakle, kada kažem ‘smisao’, onda u prvome redu mislim na smisao koji odgovara na pitanja na koja je u prošlosti dominantno odgovarala religija, na krajnja pitanja koja se tiču smrti, slučajnosti, konačnosti, propadanja, kontinuiteta itd.

Teza B. Andersona koja nam na zanimljiv način donosi odgovor na pitanje zašto je, pored uspješnosti na drugim poljima, nacija-država iznimno uspješna i na simboličkom polju kojim dominira pitanje smisla.

Popularnost nacija i nacionalizama javlja se zbog njihova sadržaja koji je blizak religijskom, koji ljudskoj jedinki kroz povezivanje s ogromnim nacionalnim tijelom, koje je relativno stabilno u vremenu i prostoru te još moćno i priznato, podaje dostojanstvo, značenje, privid trajnosti i nadu u budućnost.

Naravno, stvar nije vezana za nacionalni identitet. Bilo koji identitet koji je u mogućnosti ispuniti navedene potrebe u određenom trenutku može postati dominantni izvor smisla za društvene aktere.

Vratimo se našoj podjeli.

U nerazvijenom obliku, 1., 2. i 6. točku zaključka nalazimo kod Frederika Bartha (1969).

Iako nije promatrao događaje na globalnoj razini, Barth je zaključio da jedino u zatvorenim i izrazito tradicionalnim društvima identiteti i međugrupne granice postoje kao relativno stabilne kategorije.

U modernim društvima situacija je ipak bitno drugačija. Tu u prvi plan dolaze promjenjivi odnosi s drugim skupinama. Jednom uspostavljen identitet i međugrupne granice sada ne vrše nikakvu prisilu nad kulturnim tkivom. Kultura se mijenja, uči, kreira ponajviše kao funkcija odnosa s drugim. U toj promjeni ne dolazi do brisanja međugrupnih granica i curenja kulturnog tkiva, kao što mnogi tradicionalisti misle, već do obnavljanja međugrupnih granica te učvršćivanja identiteta i kulturnog tkiva neke zajednice. Taj smo proces već opisali na primjeru Hrvatske gdje smo javljanje nacionalizma označili kao jednu vrstu obrambene politike koja uz pomoć simboličkog i kulturnog sustava nastoji postići grupnu konsolidaciju što se javlja kao praksa isključivanja, netrpeljivost, razlike i odvajanja.

Do sada smo uglavnom samo naznačili političku praksu nacionalizma ne dotičući se posebno promjena koje je kulturno tkivo u tom procesu prolazilo. U specifičnom odnosu s drugima, hrvatsko kulturno tkivo prolazi kroz zanimljive i složene promjene koje vrijedi istraživati.

Upravo bi to moglo biti polje suvremenih etnoloških istraživanja. Ovdje ćemo pokušati naglasiti neke trendove promjene.

No, da bismo to sagledali, najprije moramo pogledati s kojim je to *drugima* hrvatska nacija najčešće imala 'posla'. Od osamostaljenja, odnos prema drugome u politici i većem dijelu javnosti uglavnom se svodio na odnose s istočnim susjedima. U svjetlu ratnih sukoba, osobito se inzistiralo na uvođenju razlike naspram Srba, Jugoslavije, Bošnjaka i nejasno shvaćenog Istoka koji je predstavljao sve nazadno. I prema Zapadu se vodila selektivna izolacionistička politika koja je uglavnom bila nepovjerljiva prema Velikoj Britaniji, Francuskoj, a nešto otvorenija prema SAD-u i Njemačkoj. Ove su napomene navedene samo kao orijentacija i ne teže biti iscrpne. U današnje vrijeme, vanjska je politika okrenuta europskim i prozapadnim integracijama, dok se prema istočnim susjedima odnosi nastoje zatopeliti, uz obostrano nepovjerenje. Na kulturnom planu ovi su se odnosi preslikavali vrlo šaroliko i ekstenzivno.

Navest ćemo nekoliko najprepoznatljivijih sfera kulturnoga javnog života u kojima se takva djelatnost najbolje oslikavala.

Možda je najeklatantniji i medijski najeksponiraniji primjer konstantan rad na promjeni jezičnog standarda koji se kontinuirano mijenja, uglavnom iscrtavajući granice prema istočnim susjedima. Pitanje jezika veoma je važno i najčešće odlično prikazuje ekskluzivnu kulturnu nacionalnu politiku. U Hrvatskoj se, od neovisnosti naovamo, jezična politika uglavnom svodila na odvajanje jezičnog standarda od, kako se popularno kaže, 'istočnih varijanti govora'. Nacionalno pitanje jezika i onda posredno kulture koja se pronosi tim jezikom ne zaobilazi ni antinacionalističke, multikulturne zemlje. Pri integraciji u neko društvo, jezična je kompetencija nešto na čemu se bezuvjetno insistira, a mnogi pokušaji uvođenja dvojezične politike na razini država i regija bili su bezuspješni ili prihvaćeni s mnogo teškoća. Posebno je zanimljiv primjer neanglofonih europskih zemalja koje se dosta tvrdo i beskompromisno bore protiv dominacije engleskog jezika na području Europe i u svijetu.

Od šarolikih 'nacionalnih' kulturnih kretanja, najprisutnija je opsjednutost sportskim nacionalnim uspjesima čija se proslava pretvorila u sad već čvrsto kodificiran običaj. U sportskim takmičenjima, nacionalno obilježavanje sudionika u sportskim aktivnostima samorazumljiva je pojava. No, pristup tim događanjima podosta se razlikuje od zemlje do zemlje. U Hrvatskoj je sport zauzeo središnje mjesto društvenog života. U slučaju nekoga sportskog uspjeha, središnje informativne emisije svih televizija počinju izvještajem s toga sportskog terena. Naravno, fenomen opsjednutosti sportom nije samo hrvatski, no, u Hrvatskoj je on poprimio, usudio bih se reći, patološke razmjere, što se najbolje može primijetiti po porastu nasilja na sportskim terenima. Zanimljiv je bio slučaj koji se dogodio u zimu 2006. Naime, pobjedu Janice Kostelić gledatelji nisu mogli vidjeti jer se istodobno na televiziji prenosila katolička misa. Taj 'gaf' nacionalne televizije jednodušno je oštro javno osuđen što je natjeralo vodstvo televizije da se u nekoliko navrata ispriča povrijeđenom gledateljstvu. Taj zanimljiv fenomen pokazuje kakav je danas status sporta.

Do prije tri ili četiri godine, u Hrvatskoj se mogao primijetiti porast opsjednutosti turističkim identitetom Hrvatske na nacionalnoj i regionalnoj razini. Mediji i javne rasprave 'brujili' su o hrvatskoj turističkoj politici i turističkom identitetu zemlje koji se žurno morao profilirati. Dok se za nacionalnu razinu uspostave prepoznatljivog identiteta brinu mediji i turistička zajednica, izuzetno je zanimljivo promatrati odgovore lokalnih sredina na globalne izazove. Na lokalnoj je razini posebno primjetan proces samo-egzotizacije kod kojeg se pokušavaju obnoviti neki stariji običaji i priče koji se u tom procesu jednim dijelom kreiraju i re-kreiraju.

Uglavnom, svjedoci smo poplave različitih fešti i događanja koja imaju tradicionalni 'štih' ili ga barem nastoje imati. Primjetna je i poplava udruga i pojedinaca koji se bave promicanjem i zaštitom i prirodne baštine. Ovo često izmišljanje tradicije, ima dodirne točke s Hobsbawmovim (1977) pojmom 'izumljene tradicije' koja se javlja u vremenima promjena, a koja nastoji održati fiktivnu vezu s prošlošću nudeći nešto stalno i nepromjenjivo usred modernog svijeta. Hobsbawm ovakve pojave uglavnom povezuje s nacionalnim kontekstom. No, one na primjeru turizma u Hrvatskoj imaju drugačije konotacije.

Turizam je u hrvatskom kontekstu dosta specifična i izdvojena pojava koja se kao odgovor na globalna ekonomska i politička kretanja ipak razlikuje od obrambene politike nacionalizma. Iako ima nacionalni i regionalni razlikovni predznak, isticanje razlike i izgradnja specifičnog identiteta u slučaju turizma nema karakter obrane i isključivanja, već je, naprotiv, razlikovna komponenta i nastoji postići što bolju integraciju u globalnim turističkim tokovima. Ono što integrira turističke zajednice sa svijetom jest globalno turističko tržište koje potiče i trpi različitost identiteta. U sklopu liberalne doktrine zapadnih zemalja iz kojih dolazi većina turista, različitost je nešto što je neupitno, danas poželjno, nešto s čim se može dobro trgovati. Jednadžba je jednostavna, novac se zamjenjuje za identitet i izvornost. Novac, naravno, u ovoj jednadžbi ima mnogo veću težinu, što znači da se pod pritiskom potražnje polovi jednadžbe mogu izmijeniti. Kulturni turizam kakav je danas u modi možda će biti zamijenjen nekim drugim oblikom. U nekoj novoj konstelaciji odnosa bit će veoma zanimljivo pratiti što će se dogoditi s identitetom, ponajprije regija, pa onda i turistički usmjerenih država.

Na političkoj razini Hrvatska se pokušava profilirati kao zemlja gdje se poštuje zakon i ljudska prava. Osim turizma, u ekonomskoj sferi ne može promaknuti ni izuzetno 'lukava' strategija Hrvatske gospodarske komore 'Kupujmo hrvatsko!' koja, uz pomoć nacionalnog identiteta, nastoji ograničiti i usmjeriti upotrebu i potrošnju robe i proizvoda.

U gore nabrojanim kretanjima identiteta vidljiva je promjena fokusa odnosa s drugim. Do 2000.g uglavnom je bio važan odnos s istočnim susjedima te se identitet uglavnom usredotočio na iscrtavanje granica prema istoku. Najeklatantniji je primjer revidiranje povijesti koja se prikazivala kao višestoljetna patnja hrvatskog naroda u borbi za samostalnu državu. Kao recentni povijesni neprijatelji tog nauma, prikazani su Srbi, tj. 'Velikosrbi' sa svojom Jugoslavijom te komunisti, pretežito opet

sa skrivenim 'velikosrpskim' namjerama. Fokus povijesnog problema usmjeravao se na prvu i drugu Jugoslaviju, Radića, partizane i ustaše. Iako je i danas ta tematika uvelike prisutna, ponekad kroz rehabilitaciju NOB-a, danas je fokus prebačen na bližu prošlost, tj. na nešto što se naziva Domovinskim ratom. Zbog promijenjenog fokusa odnosa s drugim, s istočnih susjeda na Zapad, Domovinski rat postaje povijesna tematika broj jedan. Prati se njegov dignitet, svetost, junaci, odnos s Haagom. Za nas je posebno zanimljiv popkulturni odjek koji je ta tematika doživjela. Svjedoci smo velike popularnosti, posebno među mladom populacijom, pjevača u čijim je pjesmama dominantna ta tematika itd.

Promjene kulturnog tkiva do kojih dolazi raznolike su i gotovo neiscrpne te mogu biti zanimljiva tema zasebnih etnoloških istraživanja. Tako i ovaj rad može poslužiti za neka teorijska polazišta za interdisciplinarna istraživanja (kolektivnih) identiteta, kao i u prepoznavanju načina na koji se legitimiraju i manifestiraju.

Literatura

- Anderson, B. (1990) *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb, Školska knjiga
- Arendt, H. (1996) *Eseji o politici*, ur. Puhovski, Žarko, Zagreb, Biblioteka Antibarbarus
- Aristotel (1988) *Fizika*, Zagreb, Globus i Sveučilišna naklada Liber
- Aristotel (1988) *Metafizika*, Zagreb, Globus i Sveučilišna naklada Liber
- Barth, F. (1994) Enduring and Emerging Issues in Analysis of Ethnicity, u: *The Anthropology of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'*, Amsterdam, Het Spinhuis Publishers
- Barth, F. (ur). (1969) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, Boston, Little Brown & Co.
- Beck, U. (2004) *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Zagreb, Školska knjiga
- Bratanić, B.: *Poimanje rada na etnološkom atlasu Evrope i susjednih zemalja*, rukopis, knjižnica Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Castells, M. (2002) *Moć identiteta*, Zagreb, Golden Marketing
- Castells, M. (2000) *Umreženo društvo*, Zagreb, Golden Marketing
- Filozofijski rječnik* (1965) ur. Filipović, V., Zagreb, Matica hrvatska
- Gellner, E. (1998) *Nacije i nacionalizam*, Zagreb, Politička kultura
- Gellner, E. (2000) *Postmodernizam, razum i religija*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo
- Hegel, F. (1989) *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo, Veselin Masleša

Hegel, F. (2000) *Fenomenologija duha*, Zagreb, Naklada Ljevak

Hobsbawn, E. (1977) Introduction: Inventing traditions, u: Ranger, T., Hobsbawn, E., ur: *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press

Katunarić, V. (2003) *Sporna zajednica: Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo

Duško Petrović
Zagreb
duspetrov@yahoo.com

UDK 172.15:111.821
323.14:111.821
Review
Received: July 14, 2006
Accepted: August 10, 2006.

Anatomy of Identity

Theoretical Approach to Identity

This research will deal with the theoretical definitions of collective identity and factors which influence its formation.

We will rely on, now already 'classic' literature in this field, written by Western European and American authors. Under 'classics' in this field, I primarily refer to the works of B. Anderson, F. Barth, A.D. Smith and E. Gellner.

According to my opinion, each of these four authors has greatly contributed to the research of collective identity with their theoretical concepts. My intention here is to come up with one integral theory which would unite the key concepts of their theoretical approaches.

Maybe this selection of authors is a bit narrow for my attempt. This may present a problem in case that this 'narrowness' results in an omission of an important theoretical conclusion.

I will try to avoid his 'danger' by consulting new sociological theories which studies the phenomena of nations and nationalisms. As a guide I will use a book by V. Katunarić, 'Sporna zajednica', which provides an outline of the new theories in the fields of study of nations and nationalisms. I will employ a problem-solving approach and refer to the recent historical events. Because of this, my intermissions in the theoretical analyses will be short paragraphs in the form of essays. My concern with recent historical events will lead us to the current questions of the ways in which processes of globalization can influence the formation of collective identities. The aim of this article is not to give a detailed outline of these processes, but to present a wider theoretical perspective in the study of collective identities.

Key words: collective identity, nation, nationalism, state

Introduction

Modern theoretical approaches to identify emphasize the fact that identity is a dynamic phenomenon which is built through processes. In this context, the terms which are used are the building of identity, designing or constructing of identity. These approaches presuppose that there is a plan or a project for creation of identity, which had to be realized. These projects are designed and implemented by specific groups or individuals. In scientific literature these groups are called the *elites*. *Elites* can be political, cultural and economic. In cultural elite we can also include scientists who can, through their scientific work, influence the construction of identity. We will return to this fact a bit later.

In this article I will show that this is just one of the aspects which determines the formation of identity.

At the beginning of this discussion I will try to prove that collective identity is in fact a *process*. The processes in which identities are formed are largely determined by human activities and inter-relatedness on group and individual levels.

In the first chapter we will point to the types of inter-relatedness revealing that the consciousness about unity and difference happens on the level of culture. Even though identity is the consequence of the joint activities on several levels, the processes of identification are happening on the cultural level. Different cultural elements (language, tradition, religion, belief in a common origin) serve as a material for these processes.

Even though ethnology, according to its definition deals mostly with *ethnoses*, their culture, origin, i.e. with ethnic identities, I will place special attention to the concepts of nation and national identity.¹

Cultural-historical approach in ethnology has been frequently criticized because of its neglect of a political dimension. *Political unconsciousness* of ethnology 'smelt' of ideology. The aim of debating about national identity is to use the analysis of nation to pass from the sphere of culture to the sphere of politics, state and power. We will see that for the construction of national identity (or any other) what matters is the power and power relations. We will deal here with the supranational character of power

¹ In his article entitled 'Understanding of the work on the Ethnological Atlas of Europe and Neighboring Countries', Bratanić has outlined his definition of ethnology: 'Ethnology is a science of culture and human groups as carriers of culture'. Human groups which are being studied are the ethnoses: 'After Bromley, the main subject of ethnology are the ethnoses, peoples.' 'The term *ethnos* was used for the first time by Širokogorov, who defined it (1923) as a group of people who speak the same language, recognize the common origin, share a complex of customs and way of life, which are preserved and transmitted through tradition, and which differentiates them from other similar groups (Bromley 1973). 'Ethnoses are not based on the people's free will: 'These units are created not through people's will, but as a result of the historical process.' 'As a characteristic of the *ethnos*, an important role has the reciprocal differentiation of the antithesis 'us'-'them', a characteristic trace of *ethnos* is also its relative stability.'

and with the states for which we will claim that they are the most stable reservoirs of power in the modern world.

This discussion will lead us to the categorizations of society and supranational systems of power and inequalities.

Our journey to the global world will end up with an integral theory which refers to the factors which influence the building of collective identity.

Identity

What are we actually talking about when we are talking about identity?

We can start our discussion by taking a short detour to the history of Western philosophy which considered identity as its central ontological category. Here we will not deal with specific philosophers, but we will try to emphasize certain significant characteristics of the concept of *identity*.

Why do I start with the philosophical concept of identity? Because I think that the tradition of Western philosophical thought has greatly influenced the conceptual framework which we today use in scientific discourse but also in our everyday life. I also think that the short overview of the historical development of the concept of *identity* will help us in detailed theoretical analysis of this 'fleeting' concept called *identity*. In other words, I think that the history of philosophy will be best to show us exactly what the concept of identity *is not*.

The word identity comes from Latin *identitas*, the stem of which *idem* means 'the same'. *Identitas* could be translated as being the same, being identical. Therefore, a word identity denotes a relationship in which a being, a concept or a characteristic is identical to itself. In that sense, the verb 'to identify' means 'to make the same'.

The concept of identity stemmed from logic and philosophy and primarily it denoted the sameness of objects and beings in the context of global change. Accordingly, identity denotes the most important elements of an object or a being, that is, that lasting element which makes stone a stone.

Therefore, the concept of identity has, in logic and philosophy, covered, speaking in the language of popular philosophy, the 'wholeness of a being' and was a medium through which beings were beings. Therefore in the context of the philosophical tradition which we inherited primarily from the ancient Greeks, identity was a central ontological category.

However, what does this finding mean for us today? Do we understand identity today in the above mentioned context? To answer these questions we would again have to resort to philosophical tradition, more specifically to Aristotle, and his division on natural and artificial beings. Natural beings are 'self-grown', 'inborn', Aristotle would

say: who move by themselves. Natural beings exist independently of man's activities and findings. Among natural beings we can include all natural things and objects (except for animals). Those beings which man put into motion through his activities and, thus, created them, are the so-called cultural beings. This division is artificial and serves only for better understanding since man also, a creator of culture, is a natural being determined by its species.

But what about the modern understanding of identity in the framework of the previous discussion? When in everyday speech we use the concept of identity to describe an individual or a person, are we describing this individual as a natural being determined by his species or are we referring to this specific individual as governed by his own will and consciousness, determined by actions and ideas? Is collective identity (for example, a nation), which consists of a number of individuals, a self-grown, natural object, which exists on itself and changes independently? Is nation a natural concept independent of human activities and findings? Or simply, does identity belong to the group of natural beings, objects which exist independently on human will and actions?

If we agree with the claim that with modern usage of the concept of identity we always refer to a unique human individual who is not identical with any other individual, in other words, with an individual with his/her own will and consciousness, than we can safely conclude that a groups of such individuals who form a collective identity is not a natural object which is independent of human will, actions and findings. This differentiation is very important because it places the question of collective identity directly into the realm of society, culture and politics. It is clear from this that the theory which puts nation in the group of natural objects with biological characteristics (scientific claims which see nation through the concepts of ethno-genesis and kinship relations between peoples are well known), becomes an important political question. In the analytic-theoretical sense with these attitudes we can observe a strict division between the subject and object of analysis, where nation is objectified, i.e. seen as a natural object.²

This attitude clouds the fact that the identity is a product of activities and neglects the above mentioned fundamental truth that in the social sphere, to which we have restricted the concept of identity, we are dealing with subjects, to which we have moral responsibility as well.

That, of course does not mean that we can neglect the concept of object in the analytic-theoretical sense, nor the process of objectification in the ontological sense. In the construction of identity, actually, there is a constant logical antinomy in which

² In the same article Bratanić spoke about ethnological analytic-theoretical concept: 'Every empirical science (including ethnology) has to have its object which exists independently of man's will. Each real object has many aspects. On the other hand, the objective aspect is that aspect of a general object which was selected by scientists for scientific research.' 'The subject of ethnology are the peoples, ethnoses, and the object is traditional, everyday, culture.'

subjects and objects, depending on the standpoint, constantly change their positions. The important characteristic of this occurring is the process in which, on the field of human interaction (individual-individual, group-group, group-individual), subjects become objects and objects become subjects.

In the analytic-theoretical approach to the research of identity (and in other types of research), the researcher-scientist meets with the famous paradox of a liar. The object which is observed is simultaneously the subject the researcher interacts with. The researcher who is the subject of the analysis is also the object acted upon. In this game of acting and interacting, cognition and self-cognizance are produced, or, in other words, *knowledge* which is the product of human historical praxis. For example: during the process of self-cognizance (which can be divided on introspection and on symbolic placing of oneself in one's own surroundings), the subject continually passes through the process of objectification (in the process of introspection he/she objectifies emotions and physical aspect while in the process of symbolic placing he/she searches for an 'objective', social confirmation of one's own value), and transmission of his/her own subjectivity into objectivity. Objectivity, on the other hand, constitutes and confirms subjectivity. This process of constitution could 'get stuck' on any of the two opposing sides. As I have already mentioned, the one-sided objectification of nation can result in the neglect of the fact that nations are composed of subjects. The consequences are well known: thousands of 'subjects' sacrificed for the survival of the nation.

On the other hand, subjectivity can lack objectification. In or example of the process of self-cognizance this can result in the 'termination of introspection'. i.e. abolition of physical aspect, death or maybe the absence of social confirmation which can result, in psychological sphere, with the lack of self-respect.

To conclude, identity is, above all, a product of human action and interaction, cognition and self-cognizance, or, simply, of human historical praxis. Its important characteristic is its processing aspect, in other words, it is always constructed and constituted in a process. The ways of constituting of identity depend on the types of human interaction and processes. For the constitution of identity the following spheres of human relation are important:

1. Sphere of intimate relations which belongs to the private sphere. The dominant social unit in this relationship sphere is family. Family ensures offspring, therefore, the material existence of a human individual, a subject. Family is the first and the most important step in the process of the building of the individual identity of every person, because the first socialization of an individual into the group and the society happens through family. A significant level of emotional bonding is present within a family which ensures a high level of solidarity. The family is also an important step for a person's normal psychological and physical development. In the sphere of intimate relations we can also include a person's attitude towards himself/herself, his/her individuality, i.e. his/her personal identity, personal history. Even though the sphere of intimacy and personal identity should, according to the

definition, belong to the private sphere, in the late modernity and post-modernity increased intimation of the public and global space can be observed. From the variety of personal identities, I will single out gender, professional and religious identity. Maybe it seems unjustified to include these identities into the sphere of intimate relations, however, we do this because we observe it in the frameworks of modernity and social situation characteristic for modernity in which these identities have all receded into the private sphere. This conclusion seems especially 'wobbly' on the questions of gender and religious identity which in modernity are burdened with political connotations. We are the witnesses of the political struggle for gender rights and flourishing of political-religious fundamentalism of various kinds. Maybe it would be more appropriate to agree with the conclusion that all the three above mentioned types of identity, depending on the social situation, have a tendency of transferring from the private to the public sphere and vice versa.

2. Sphere of economic relations and economic exchange. Economic sphere touches on both public and private sphere, in other words, in capitalism primarily private interests and needs are economically satisfied, whereas the public sphere is the market which mediates and ensures that the private interests and needs are satisfied. Therefore, the public aspect of the economic sphere is constituted by the market which today largely surpasses national borders. This is a very important fact which we have to take into account with the analysis of global movements and globalization. However, the economic sphere does not satisfy only strictly material interests and needs. Economic sphere can also satisfy the need for identification and belonging to a group, class, community. Transmission of economic relations to the social sphere, according to the established theories, creates *classes and class identity*. We are not buying only 'material needs', but also identity. It is interesting to point to the fact that according to the Marxist theory class identity should have been the revolutionary integrative movement on a global level. The course of history refuted this claim and turned the scale in favor of national identity. Revolutions were lead inside specific nations. For economics sphere it is important to point out that it depends on the distribution and organization of work, technological development of the productive forces, relations of ownership, distribution and amount of capital, financial and monetary transactions, etc. These indicators determine the type of economic system. One of these systems is the global capitalism. Economic sphere ensures the material basis for the survival of individuals, groups, communities and states.
3. Sphere of political relations. It should deal exclusively with the public activities. Therefore, political relations are primarily linked to the activities in a community and for the community on the basis of general interest. Political activity establishes institutions or is realized through institutions which regulate life in a community and ensure its continuity and survival. Good political action, through its care for a community, takes care of the individual as well. It takes care of his/her protection, protection of his/her ownership, life, rights, or, in other words, for his/her

harmonious development and prosperity. Through political institution flows the power which enables the application of different forms of authorities and governments as specific forms of political action. For our analysis it is important to emphasize that the power in the political sphere stems from the consensus of the members of a community about the specific forms of the application of power and authority. As Hannah Arendt (1970) showed when analyzing revolutionary overthrows, the obedience of the citizens to a government, laws, institutions or rulers depends mostly on the public opinion through which the positive support and general acceptance of this form of government is manifested. This is an important fact which explains why something apparently as banal as *imagined community* (in the interpretation of B. Anderson this is the paraphrase of nation) has such a political power. But that also explains why nation-state can get corrupted. The change of content and scope of public opinion (characteristic for the process of globalization), can destabilize the already constructed communities showing us the frequently neglected power of symbols, principles and beliefs. Power and authority produce physical force through which they ensure coercion to order, on the internal plan and the army force on the outer plan. Army force can cause physical destruction of individuals and communities. It ensures means of coercion, submission and deprivation of liberty. It is the source of constant danger which incites fear and distrust which in turn are the source of the constant tension between political subjects. Perception of danger and risk can have a key role in the constitution of the political community. Political subjects are free for the outer world, when they possess political independence, in other words, the possibility of making independent political decisions and when they are, as such, recognized by other political subjects. The dominant form of political organization in today's world is the modern state, or, we can add, nation-state.

4. Sphere of culture. Simply put, the sphere of culture can be called the empire of signs. The empire of signs is governed by a system of signs which we call language. Signs, as we know, are the mediators in all the human relations. Through signs we become aware of the relationships and processes, through them we direct and coordinate (political and economic) actions, create spaces of similarities and differences, through signs we communicate our feelings, knowledge and experience in the spatial and temporal modes, codify social and legal norms, by signs we write down events and create memories and history, opinions and creeds, or simply, through signs we articulate reality.

The sphere of culture contains language, social norms and customs, opinions and knowledge, religion, mythology, common memories and history. It is important to emphasize that in the cultural sphere the perception, articulation and understanding of **sameness and varieties** i.e. **identity** and difference are dominant. (In the political sphere the dominant element is the **recognition of sameness** and differences, i.e. the recognition of identity).

Through acting in spheres which we have emphasized so far (intimate, political, economic, cultural), gathering experience, knowledge, exchanging information, individuals and groups

*realize **understanding and articulation of similarities and differences**. Through activities they **build and understand** personal and collective **identity** simultaneously, through **shaping and domesticating** reality on personal and group level. However, the process is reversible, through understanding and articulation they simultaneously act by building their personal and collective identities.*

Cultural sphere through the articulation of identity dominantly ascribes meaning to human actions.

Important characteristic of the processing aspect in the four above-mentioned spheres is their interaction, interconnectedness and interdependence in the building of identity. Which of the spheres will be dominant in the building of identity will mostly depend on the historical situation in a given period and type of identity which is studied. Under historical situation we primarily mean the *power relations* which exist in specific time and in a specific region. The power relations determine which sphere will be dominant in the building of identity. For the analysis of the dynamics of the spheres, we can use the Castells's division on the types of identity which is outlined in the reference in the pages 9 and 10. It will serve as a theoretical framework for the discovery of the identity dynamics in global processes. I will discuss this later.

In this research, I have decided to pay more attention to the most successful and most powerful collective identity of the modern era, and that is national identity. When I say that national identity is the most powerful and the most successful, I refer to that fact that out of all these identities which we have mentioned briefly, national identity has today the greatest influence on people's lives on a global level. In recent times, the only identity which can compete with it is the religious identity, in the form of pan-Islamism. The answer to the question why is national identity the most successful and the most powerful identity falls outside the frameworks of this article. I will enumerate only a few points I will analyze later in more details.

One of the possible answers to this question is the claim that a nation systematically fits into the supranational power system of liberalism which has a leading position on global level. Under leading position I refer to the fact that liberalism (aka liberal capitalism) as a system in global power relations managed to gather the greatest amount of power, in majority of cases on the expense of the others. Under power, I mean material, physical and cultural power. As its centers of power liberalism has produced liberal nation-states. I will not try to analyze to which extent nation fitted into communist supranational system, but it is evident today that the majority of the communist countries which persisted till the present day, had a national character.

To the pan-Islamic project of the union of all the Muslim countries on the religious bases, national separateness is unfavorable. However, the question is to what extent is the pas-Islamism a constructive system, and to what extent it is only an identity of resistance in the processes of globalization, which will be discussed later.

The greatest amount of power which was produced by the liberal system was not the only systematic reason for the success of this system. According to my opinion, the

second reason is stability. In one point in time, liberal system, through drawing maximal benefit for the system itself, also drew maximal benefit for its parts, nation-states (of course, not all nation-states, but only the developed, Western, ones). Under the framework of the harmonized operation of the system, the liberal nation-state had the possibility to perform its function to the optimal level – to satisfy the needs of the majority of its members in all the four spheres of the relationships. This means, in other words, and from the standpoint of the states seen as a unique system, to pay equal attention to all the mentioned spheres. This creates a harmony of spheres, with equal attention paid to all the spheres. Through such attempts, the state managed to create stability. There are two reasons which transformed the liberal nation-state into the most successful form of merging in the modern age:

1. the greatest amount of power which the system, hence, the state, had in relation to its competitors
2. stability in relation to its competitors

All other forms of merging (in modernity there were several: communist state, religious state, national-social state) tried to emphasize one sphere of relations over other spheres. In the end, such communities showed either remarkable instability or lack of competitiveness in relation to the liberal state. They aimed or are aiming at submissiveness, dependence and division. This harmonious development of liberal state is, primarily, typical for the mature modernism, crowned by the Western liberal state of wealth. Many authors emphasize that the harmonious development of all the spheres of liberal state is disturbed by the further development of the supranational systems of power which, in the framework of their paradigm, continued to develop economic relations. This disturbed functioning of states in four spheres.

More detailed analysis of these processes will be done in the next chapter, where I will speak more on state, nation, supranational system of power and inequality.

Supranational system of power, society, state, nation

In the previous chapter we have, through abstract theoretical concepts, smuggled the term such as liberalism, nation, state, nation-state. For the purpose of more detailed analysis we will emphasize the respective categories of these concepts by putting them into relations of their interdependence. First I will introduce the category of the major (general) system of power which has a supranational character. Today the most dominant major system I can outline is, the already mentioned, liberal capitalism, which has a primacy on global level. On global plan liberalism is confronted with, or was confronted with, communism (bolshevism) and today with religious fundamentalism in the form of pan-Islamism (Katunarić 2003).

Whether another global system will appear on the global scene is an interesting question. But this is not the topic of this research. For the purpose of more detailed

analysis and throwing more light on these issues and following Katunarić I will here introduce the concept of society. Society is a general concept which refers to all the forms of communal life of people (Katunarić 2003:50). Society has two dimensions (Katunarić 2003:53). Society can be defined as a set of horizontal and vertical links between individuals and groups which reproduce or upgrade the existing forms of inequality and power, including group boundaries. However, it is important to point out that society is also a set of links and activities which can abolish this order. This is what happened in specific periods of modern history. The task of the social scientists should be the affirmation of other dimensions of society and the critical evaluation of the existing situation (Katunarić 2003:53). The reason for the rejection of the existing situation is the nature of liberal system. Liberal system of power projects society as a *final reality* which is composed of two spheres: global flow of things and nationally determined community of people (Katunarić 2003:53). The global system of power enables and entices the global flow of things which is embedded in the free trade, while the flow of people is strictly controlled. By controlling the flow of people the general system of power creates separate communities between people between whom there is an unequal distribution of wealth and power. According to this, a nation therefore represents an instance of a more general concept of society as a system of power and inequality.

According to Katunarić, an author who made a theoretical breakthrough in terms of linking society as a system of power and nation as a system of collective identity is Michael Mann (Katunarić 2003:253). According to Mann, the society is based on the four pillars of power: economic, military, political and cultural. These pillars are crystallized in states.

The basic concept which is now introduced to the analysis is the concept of power. The basic reservoir of power in the modern world is the state. In contemporary world, not a single community can survive without the cooperation and with the participation of the state. The concept of nation is derived from the concept of the modern state. The so-called national question then comes down to the question of gathering power which will then produce either an independent state or special privileges for an ethnic community inside an existing state.

If we perceive global society as an abstract scheme, in other words, as a system of power and inequalities, nation-state emerges as the most persistent and the most effective reservoir of power. Namely, nation-state is the center of the organized physical force, it possesses, besides material goods, ideological capability, which is not less important and which creates a sort of stronger or weaker loyalty to the state system which is then, in a short period of time, capable of mobilizing large amounts of manpower for military and other purposes. Besides physical force, state possesses legal and political framework which ensures to its members the legal, social protection and education. To the capital, it ensures safe asylum, educated and local manpower, legal and judicial framework for its undisturbed circulation and turnover. State in macroeconomic sphere encourages investments, develops financial market, ensures steady development and full employment, and incites export (Keynes's regulation).

It supports interests of its companies abroad. And what is today especially important, the state ensures the undisturbed activities of scientific institutions, preserves and uses knowledge, enables communications.

Under the framework of the global liberal system each state as the most efficient reservoir of power, tries to increase this power, maximize the benefits and wealth for itself and its members or specific groups of members (here I primarily refer to the groups of powerful individuals who make up the elite of a certain state).

My thesis is the following: In global power relations, the state is still the key power holder, the key factor which determines economic, population and other movements, and as the dominant social entity it still, to the greatest extent, determines the global state of affairs. Nation and nationalism determined by nation-state with its, in many aspects particularistic politics, is not always just a passive observer which feels awkward in the globalization processes, there are nation states which, through their particularistic activities, encourage and stabilize globalization processes and participate in them as important contributing factors. This thesis, presented here through the works of Michael Mann, has been often rejected. Many authors, while emphasizing globalization relations are trying to prove that state, the firmest reservoir of power in the globalization processes, loses its influence and independence. Authors like Emanuel Castells (Castells 2002) claim that in the *information age*, the state slowly, but definitely loses the battle with the *network society*, which emerges as the dominant form of merging in the postmodern world. In other words, in the global world which is increasingly interconnected, the state loses its independence and sovereignty. In globalization, *civil societies* (products of the work of the state, or of, as Castells calls them, *legitimizing*, institutions) are diminishing and dividing. The reason is the *non-existence of the continuity of the logic of creation of power in the global network and logic of merging and representation in specific societies and cultures* (Castells 2002:21).

Indeed, in today's neo-liberal world we can observe a significant decline of the state functions. Here I primarily refer to the abolishing of social contracts between the capital, labor force and state which leads to the decline of the social component of the state apparatus which, as a consequence, has the loss of legitimacy of the state in the eyes of its citizens. Due to the instability and non-transparency of the global processes, the marked profiteering on the side of the companies and unstable labor market there is a growing mistrust towards the companies and, indirectly, towards the state which promotes globalization processes. According to Castells, we are witnessing process of separation of power holders, state apparatus which supports global holders of power, from the citizens who, with their right to vote, form the basis and foundation of the political system. The consequence is the appearance of the *identity of resistance* as the dominant form of identity in the modern globalized society.³

³ Castells (2002): 'Since social building of identity always happens in the context which is determined by relations of power, I suggest three forms and origins of the building of identity:

1. *Legitimizing identity* which is introduced by the dominant social institutions so that they could expand and rationalize their dominance in relations to the social subjects, a topic which constitutes the main part Sennet's theory of authority and domination, but also covers different theories on nationalism.

The identity of resistance is not constructive in its nature, but through its logic it is trying to disassociate itself from the global processes by judging people more through *what they are then through what they are doing*. Among such forms of identity we can include *communalism, religious fundamentalism and nationalism* (Castells 2002).

This form of nationalism specifically affects, on global level, marginal nation-states where the loss of independence and sovereignty, i.e. the loss of material basis on which the state is built, is significant. However, exactly the loss of material basis is the principle from which nationalism gets its strength in the global capitalist society. In the developed countries, the so-called winners in the global world, (because of the above mentioned processes) we can also observe the growing distrust towards the state, i.e. the identity the state is trying to build (*legitimizing identity*), the fragmentation of identity, communalization and even religious fundamentalism specifically present with the sects of different religious traditions, etc. There are many indicators which show that Castells's insistence on the identity of resistance as the dominant form of identity in today's world is largely justified, especially if we take into account the marginal, 'loser,' states such as Croatia with its 'Balkan surroundings'. However, regarding the question of the power of the state in the global world, Castells himself admitted that the state, as a historical praxis will not, at least not any time soon, become extinct. He agrees with Martin Carnoy (Castells 2002:331) who claims that the competition between nations is still the function of national politics of each country, and economic attractiveness of a specific country to foreign multinational companies is a function of local economic, and we might add, legal conditions. Carnoy thinks that multinational companies to a large extent depend on their domicile states which provide them with direct or indirect protection, and that national politics of human capital have key influence to the productivity of the economic subjects inside national territory. Thompson (Castells 2002:312) adds to the relationship between corporations and state, the existence of a multitude of different ways in which the governing power of the nation-state facilitates or hinders the movement of capital, labor, information and goods.

Even though global connectedness and interconnectedness is now increasing, which leads to the formation of supranational bodies of control such as MMF, WTO, EU

2. *Identity of resistance* which is created by those subjects which are in the positions/conditions where they are marginalized and/or stigmatized through the logic of domination, and hence dig trenches for resistance and survival based on the principles which are different or opposite to the ones permeating state institutions, as Calhoun suggested in his explanation of the emergence of the politics of identity.

3. *Project identity* is created when social subjects, on the basis of any cultural material which is available to them, build new identity which re-defines their position in a society and, by doing that, they are attempting at the transformation of the whole social structure. This is, for example, the case when feminism leaves the trenches of the identity of resistance and women rights to challenge patriarchy, together with patriarchic family and the whole structure of production, reproduction, sexuality and individuality on which the societies were historically based.'

'Legitimizing identity creates civil society...'

'Identity for resistance...brings to the formation of communes or communities', '... project identity, creates subjects...'

and the others, it is difficult to imagine that these can survive if, in their activities, they will not follow the interests of particular, the most powerful members, and will not encourage their further power-growth. Castells claims that these supranational organizations were actually formed so as to strengthen the existing member countries, but, because of the inability of member countries to achieve certain agreements, international organizations are entering into independent projects and hence obtain the increasing level of independence. However, as a counter-argument to his claim, we can emphasize that supranational organizations which do not represent the interests of their most powerful members have hard time surviving on the world scene and in principle do not come up with some binding decisions. As an example we should analyze what is happening today with the UN, ecological summits and maybe even EU. In all these organizations, when the interests of the leading members are not taken into account, we witness serious crises in their work. Of course, such discussions fall out of the framework of this article. However, the thesis on the loss of power of the state in the globalized world has, in the research of nations and nationalisms, a theoretically significant consequence. Since state loses its power, nationalism as the product of state apparatus, becomes irrelevant. Even though this consequence can not be directly drawn from Castells's work, it is important not to neglect that aspect in research of nations and nationalisms. Nationalism as the product of state apparatus will be, in the following lines, viewed through the categories of formal and symbolic nationalism, both banal and heated. As an introduction to this topic I will try to give several examples in which the exclusively national activities of state apparatus are clearly visible.

In the context of the claim that today's society consists of two spheres – global flow of things and nationally determined community of people – we can say that in the case of the state apparatus we have a constant interplay between opening and closing .i.e. the politics which on the global level tries to encourage the opening of markets, free trade, exchange of goods and circulation of capital, but which also in this global movement tries to obtain for itself the greatest possible gain, in the form of the increased profits, equal and all-inclusive development of its community, incessant growth of power and safety.

Hence, next to the politics of opening to the global movements, we also have the politics of closing, of exclusivity. What I mean by that is the selective approach to the distribution of wealth which is trying to maximize wealth by restricting it to nationally determined communities or specific groups inside nationally determined communities (elites). In that aspect, there is a tendency towards building and improving systems which are situated inside national borders. On the economic plan, maybe the best example of this double policy are undoubtedly state subventions for agriculture which are used by the highly developed countries, and even though on the world market some underdeveloped countries can produce large amounts of cheap food, their agriculture is almost ruined because of the existence of even cheaper food produced by the help of these subventions in the highly developed countries. Through state policy, and in opposition to the laws of the market, in the highly developed countries, the

development of a specific branch of economy was encouraged, not, as it were, because of finding the most rational and most effective economic solution, but only because of the politics of preserving jobs for local population. In contrast to the classic liberal standing which, in ideal case, would select the solution which would bring to the collapse of the globally uncompetitive branches of economy, a solution was selected in which the state, through subventions, tried to preserve competitiveness, and hence jobs for millions of workers in agriculture all over the developed world.

Similar example we can find in the politics of immigration and obtaining citizenship. No state will allow the uncontrolled immigration of immigrants and labor force whose arrival will cause the redistribution of wealth, decline in standard and social protests. These examples best illustrate the restrictive and exclusive attitude which a state has with certain issues. It is interesting to point out that exclusivity and closing up do not have to be necessarily accompanied by nationalist exclusivist ideology. This discrepancy between ideology and practice of the state apparatus is characteristic for the Western anti-nationalist ideology. Practice and ideology in a certain state can significantly differ from each other as they often do. Here we are dealing with the classic concept of ideology which stems from Marx who defined such ideology as, the so-called, fake consciousness. It refers to the conscious cover-up and lying. In this case we have the Western politics which emphasizes anti-nationalist ideology and universalism and in practice frequently makes extremely nationalistic and particularistic moves.

Katunarić singled out two authors who wrote on related topics. These were Michael Bilig and Rogers Brubaker.

Formal and symbolic, banal and heated nationalism

Brubaker (Katunarić 2003:280) deals with citizenship, i.e. the principle of citizenship which is inclusive from the inside and exclusive from the outside, and which best illustrates the selective attitude towards individuals and groups on the side of the state apparatus. This conclusion is very important for the broader understanding of nation and nationalism because it includes state and state apparatus. According to Katunarić, part of the reasons for social exclusion was transferred from nationalism to the state. Nationalism helps in the closing of the state, even though it is not the only agent of closing which is found in the logic of citizenship. By this approach we are throwing light on the formal borders which close a certain society and prevent the access to its vital institutions. Formal borders are the products of the activities of the state apparatus and their existence does not have to be expressed symbolically through nationalism and nationalist ideology. By this we have divided the exclusivist activities of nation-states on the formal and symbolic principle. As we have seen, formal principle is very important for the analysis and refers to the state and its apparatus as well as to the global system of power which we have observed through

the analytic category of society. Formal principle was often neglected in the analyses, since its work was quiet and slow and frequently covered up by the anti-nationalist ideology which serves as the basic analytical framework for the criticism of nationalism. Michael Bilig's work, whom I have mentioned before, is very important here. In his analysis Bilig emphasizes the quiet work of the disguised nationalism which uses the universalistic ideology for mimicry. He calls it 'banal nationalism' and says: *'These habits of thought also cross national boundaries. As an ideology, nationalism is not restricted by national borders, its standpoints are spread internationally. George Bush, while announcing the Gulf War, spoke to the world... Nationalism in the modern world represents universal goals. Speech on the new world order suggests that national and international are intertwined. However, one nation tries hard to represent that order. In present circumstances, the special attention has to be paid to the United States of America and its nationalism. Above all, this nationalism seemed so forgotten, so natural to the social scientists, and today it is globally important'* (Katunarić 2003:267, 268).

Very interesting claim which we can witness in everyday life, for example in the entertainment industry which is globally distributed, where in the movies of American production we can frequently see how, for example, in the battle between aliens and humans, the 'Americans' with their planes, flags and heroes speak in the name of the whole world without any problem....

In the more serious sphere of the international relations such tendencies are visible when, for example, a war is being justified. Even though narrow(minded) nationalistic interests of specific country or countries are in the background of the conflict, the justification of the conflict (in the case of the countries of the Western world) comes down to the moral categories where we have confronted good-evil, democracy-authoritarianism, freedom-tyranny, civilization-barbarianism...

Even though all these things are obvious, we should not simply restrict all analytic categories on the concept of nation and nationalism, because other nations as well, and not only the 'Americans' benefit from the global system of power, and hence our observation should always return to the categories of society and global system of power. Moreover, we should bear in mind that not all the members of American nation or all the citizens of a country benefit from the global system of power. If we see nation-state as a reservoir of power then we will definitely reach a conclusion that the state, above all, benefits the most powerful structures inside itself, the elites and their capital. Hence, neither the nation should be seen as a unique entity in which class and social conflicts do not exist, in which there are neither the deprived or rejected, not the rich and the privileged. These thoughts are bringing us back to the claims, outlined at the beginning, that the building and self-understanding of national identity is not related only to the symbolic structures such as the flag, name, language which have a transparent exclusive content, the identity can refer to the entire way of life, i.e. the self-perception of wealth, spending, consumerism, amounting of wealth and goods, maximization of one's own pleasure and hedonism, these are also some of the factors of identity which do not have an exclusive national mark, but which can best be achieved inside the national borders of the developed countries.

If seen in this way, it certainly adopts implicit national connotations and becomes an unavoidable factor in the political calculations of national politicians, and thus gets a certain *national importance*, i.e. becomes a factor of national political calculations. Until now, we used Bilig's taxonomy of banal nationalism. Next to banal nationalism, Bilig also lists the so-called heated nationalism, characteristic for the 'barbaric countries', it is cruel, wild and a bit exotic (Katunarić 2003:269). Heated nationalism loudly proclaims social exclusion, intolerance, conflict, directly attacks its opponents, minorities and the unadjusted. Hence, with banal nationalism we have quiet, formalistic principle of the state apparatus which effectively imposes particularistic politics without relying on the ideological symbolic apparatus which would support exclusion.

After these remarks, I will here introduce the division according to which I will link banal nationalism with formalistic principle and heated nationalism with symbolic principle. This division, of course, is not absolute, i.e. it is not logically exclusive because in the countries where banal nationalism is dominant, there are also tendencies which are in favor of explicit social exclusion, while in the countries of the heated nationalism there are tendencies and movements which support universalistic rhetoric. The situation is rather fluid and changeable and highly dependant on the political and economic problems specific societies and states are faced with. In this context it is interesting to see what happened with the anti-nationalistic rhetoric in today's world on the example of the USA and some European countries. The USA has suffered a terrorist attack and danger on its own territory, and turned from the pioneer of anti-nationalism and promoter of human right into the carrier of the heated nationalism which turned the postmodern multiple identities, tolerance and public freedom into one-sided cultural exclusion, intolerance to difference, firm division on good and evil and, what is the worst, in silenced violation of human rights with majority support. With European countries such tendencies are best observed with the growing Euro-skepticism of the leading EU countries, where the people and sometimes even politics, stand firmly in the defense of their national interests – benefits, wealth, cultural identity.

We can observe a tendency that when it comes a certain 'formal' system become stretched to the utmost, there is recourse to a symbolic system through which a certain defense is mobilized. To what extent will such tendencies in the Western countries continue to grow and intensity depends primarily on the borders of their systems, their capabilities and possibilities to deal with global changes. When we are talking about borders of the system we primarily mean the economic, political, technological, military and even ideological reserves of power these systems posses.

This analysis has forced us to observe state as a heterogeneous phenomenon which continually re-assembles its organism, renovates it and strengthens, and in these processes the key role has nation and nationalism as a form of collective identity which provides the state with the necessary symbolic support. If we take this analysis to be relevant, that we can maybe answer the question why the fear for Croatian national identity has lately been frequently expressed. This is even stranger due to the fact that Croatia is an independent and internationally recognized country

with its economy, army, politics and culture. It is obvious that in the global world the reservoir of power which we call Croatian state faces a number of difficulties in the contemporary liberal world. Here I primarily refer to the non-competitiveness of the economic system and its impossibility to deal with the global economic movements. This impossibility affects the standard and self-perception of the citizens, as the members of the state, who then perceive themselves as losers as compared to the others, which in a significant number of citizens results in a revolt which is channeled through compensation on the symbolic plan, as the concern about one's own identity. These processes are enhanced by the political activities of the domestic nationalist elites which channel and misuse civil dissatisfaction and transfer the responsibility to the global system of power i.e. primarily to the West which is, according to this interpretation, perceived as a liberal-capitalist exploitation 'hydra' and a co-culprit for today's impossible situation. To such perception of the outer world a set of political pressures is added and the West is trying to impose them, through anti-nationalist ideology, on the countries of the Western Balkan which are perceived as the political anachronisms, not yet included into the modern world.

Such attitudes hurt national pride and create resistance towards the outer world. Even though the nationalist ideologues have wrongly interpreted it, the attitude on the partial guilt of the global system for today's difficult situation in the transitional countries is partially correct, however, the defense politics which emphasized it by encouraging closing-up of certain countries proved to be of little use, since these were mostly unconstructive, fanatic ideologies which could offer nothing but conflicts. What is important to notice here is that the state reservoir of power, which tries to preserve wealth, legal rights and physical force inside its borders, in the times of crisis resorts to culture and symbolic movement through which it tries to re-affirm and strengthen its borders which were once established by the state apparatus of military and police. The result is nationalism, ideology which promotes intolerance and exclusion on the basis of different cultural marking, ideology which encourages the creation of difference and separation and builds on them its political future.

By this analysis I tried to point to the relationship between the symbolic movement and state order, i.e. between nationalism and state. From the above lines, we could extract a definition of nation and nationalism which was until now, implicitly employed in our discussions.

Nation and nationalism

Nation is the way of shaping collective identity of one segment of a society as a system of power and inequality (Katunarić 2003:79). Nation would therefore be a fact of a collective identity, hence, a static analytic concept. But, as I have emphasized before, nation is not a metaphysical fact, but something that is continually changed, produced or reproduced. What makes nation move, its active agent, its internal initiator, is nationalism. Nationalism can be, inside a supranational system, defined as

a political movement which separates a specific territorial or collective unit, on the basis of different cultural traits or just different interpretation of its past, from supranational system (Katunarić 2003:89). The aim of this separation can be a partial or complete sovereignty inside one's own state or establishment of a higher level of independence inside an existing state. Here nationalism employs ideological propaganda and building up of economic and political institutions which are characteristic for a supranational system.

As we can see, nationalism always needs a supranational system as a background, which has a universal character and the infrastructure of which nationalism transforms into local, particularistic form. That means that nationalism is not a system ideology in itself, but that it frequently provides the crucial symbolic support by awaking strong and mass beliefs that nation is something that should not be question under any circumstances. Nationalistic rhetoric creates believes that nation is the final aim, something which exists for itself, and that earthly existence has the final meaning in the building up and preservation of something we call nation. According to this, nation would be a form of collective identity which endows its members with the final meaning of their actions inside a supranational system.

Collective identity and building of identity

These conclusions open up a few theoretical perspectives on the questions of collective identity:

1. Identity is a dynamic phenomenon. Even though established and strengthened, even inside a modern state, it has to be continually renewed and re-produced. Identity, therefore, is not an independent metaphysical entity which travels unchanged through the vastness of history. It is a product of historical practice which is formed and re-formed and which is conditioned by the power relations and by other identities.
2. A necessary condition for the establishment of identity is the relationship with the Other and the formation of inter-group borders. The content of identity changes as a function of the relationship with the others, with other nations, global system of power and inequality.
3. In the analysis of identity, we have to link it to the *power relations* which determine it, i.e. collective identity is always determined by the power relations. We will name these power relations as the *central category* for the building of identity. By using Castells's division on the types of identity, we can conclude that the power relations will determined whether a collective identity will 'end up' as *legitimizing* identity, *project* identity or *identity* of resistance. Power relations will determine whether a group, ethnos or nation will come up with the strength to build legitimizing institutions, i.e. to build its own state or to re-structure a social structure

and obtain a privileged position inside a state or supranational system of power, or to enter the trenches of resistance. If we accept the above claim, then with the analysis of nation and nationalism we have to take into account a state and states which are the carriers of the global system of power. Here I am talking about a modern state as a specific modern form of government which in a unique historical way, channels and reproduces power. This does not mean that in the past there were no collective identities which were formed through some other structures and power relations. This brings us to the conclusion that modern identities are also, up to a certain level, heirs to specific historical identity structures. They are today mostly discussed through the concepts of ethnos and ethnicity.

4. Identity is, besides the already mentioned functional reasons, determined by cultural-historical heritage of a specific territory, locality, region. Historically inherited cultural diversification provides the crucial symbolic material which serves for the formation of a specific collective identity of a group. Therefore, with the analysis of identity we have to take into account the cultural content ensure symbolic reserve for its formation. The sphere of culture contains language, social norms and customs, opinions and knowledge, religion, mythology, common memories and history. Each of these elements can serve as a building material in the formation of identity. I think that the knowledge of history and reservoir of memories, especially in modernity, is an important factor in the building of identity. The question of historical continuity which is transferred by the help of memories presents a bone of contention for many theoreticians of identity, particularly national. Here I have presented a thesis that in the building of identity the historically inherited differentiation of identity, which is transferred to the cultural sphere, was equally important. In my opinion, this thesis is not controversial. The interpretations of identity differentiation are controversial, or in other words, the interpretation of history which appears in a given moment is controversial. In these interpretations what is specifically emphasized is the belief and consciousness of historical continuity, common origin and special status of a certain nation. These elements, according to Smith, form ethnic and national myths. According to Smith, ethnic myths, mythical-symbolic complexes existed even in the pre-modern times (A. D. Smith 1986). However, that does not mean that we can trace continuity from some pre-modern ethnic group to today's nation. According to my opinion, it is important to emphasize that there is no *material* continuity but only *symbolic* continuity which is mythically manufactured in the belief on the material continuity of a given community. As Anderson showed us (Anderson 1990:33), for the outline of the material continuity of a community, what was necessary was the new, *homogenous*, empty understanding of time characteristic for modernity.⁴ As a proof of material continuity we have cultural remnants which are interpreted⁵ as very old, ancient

⁴ The idea of social organism which moves calendar-like through homogenous, empty time is analogue to the idea of nation which is also perceived as a stable community which continually and equally moves down (or up) through history. One American will never see, let alone meet more than a handful of his

and *original* (whatever that means). From the belief in continuity and common faith stems the power of symbols which, on the basis of the existing system, creates unity and social solidarity.

5. This points to the conclusion that identity is not only determined by power relations, but that identity itself determined power relations, i.e. it is itself, through symbols, a power holder. The conditioning of identity and power is reversible.
6. Even though identity is a collective category, not all members of a community or a group of different communities are the creators, conceptual and political initiators of a collective identity. Namely, some members of a community participate passively, and some actively in the creation and continuation of a collective identity. Groups which actively participate are usually called the elites which, by definition, possess material, political and intellectual power to become the agent which create or support a collective identity (Gellner 1998). With this analysis a very useful concept is the concept of ideology introduced by Marx. The concept of ideology in this context reveals that under official ideology there are always different material and political interests of the ruling groups which are covered up, and which are actually damaging to the majority of the members of a community.
7. Even though elites and their interests are conceptual and political initiators of collective identities, their active work would not be successful without the passive support of the majority of the members of a community.⁶ (As we have seen identity can be built through resistance to the elites. The above mentioned identity of resistance falls into that category of identities. Regardless of the fact whether they are providing resistance or support, the fact remains that certain forms of collective identity are extremely popular.) Why certain forms of collective identity are extremely popular with the majority of the members of a community, is a very interesting question which I have answered in my previous discussions. The great popularity of specific collective identities, especially national identities, stems from

240 000000 American co-patriots. He/she has no idea what they are doing in a given moment. But he/she believes in their incessant, anonymous, *simultaneous* activity.

⁵ The remnants are not only collected and interpreted, they are re-created and revived. Thus we get the *invented* tradition (Hobsbawm 1993). It consists of: 'a set of practices, usually managed on the basis of openly or tacitly accepted rules...which... automatically include continuity with historical past. A striking example was the deliberate choice of gothic style in the re-building of British Parliament and the decision to restore the Parliamentary cabinet in exactly the same style as it was built. In short, these are the answers to the new situations which refer to the old situations or which establish their own past through the almost obligatory repetition.' (from Katunarić 2004:232).

⁶ It is important to notice that we are talking about the *majority* of the members of a community. That means that we cannot speak about all the members of a community. The culture of a community is not a homogeneous entity, if we take into account power relations, it can simultaneously contain different types of identity, from legitimizing identity to identity of resistance. Members of a community can possess qualitatively different identities (gender, professional, class, regional, ethnic, religious). The thesis I outline here is that certain identities due to external, historical, reasons and internal, functional, reasons (which I will outline later), provide a powerful source of meaning for its members. In this type of identity we can include national identity.

their ability to provide meaning to human actions and existence. This topic will be further discussed.

In the previous lines we have seen that nation is a form of collective identity which provides its members with the meaning of their actions. From this standpoint, it is interesting to see how Castells defines identity:

Under the concept of identity, if we are speaking of social agents, I include the process of creation of the meaning on the basis of a cultural attribute or a number of cultural attributes which were given advantage in relation to the other sources of meaning. (Why they were given advantage?)

Identity should be differentiated from what sociologists traditionally called 'roles'. Roles are defined through norms which have been structured by social institutions and organizations. Identities are more powerful sources of meaning than roles, because of the processes of self-building and individuation they include. (A questionable thesis.) Identities organize meanings, while roles organize functions. I define the purpose of a social agent as the symbolic identification of the purpose of its actions (Castells 2002:17).

Now it is obvious, as I have emphasized earlier, that the thesis that identities are more powerful sources of meaning, should be explained in more details.

Before I have enumerated reasons for the success of the liberal nation-state, and hence nation as collective identity. If we follow this line of thought, we can conclude that for some reason in the symbolic sphere, i.e. the sphere of providing meaning, nation is a great success. I think that primary reason is not the process of individuation which is mentioned here. I think that Benedict Anderson (Anderson 1990:20) came closest to the right answer when he said that nation provided answers from religious aspect which dealt with death, suffering, coincidence and ephemerality.

What exactly are we talking about here?

When we say 'meaning', the majority of people have a vague understanding of this concept. In everyday speech, the concept of 'meaning' can have different connotations and refer to different things. The greatest reverence is given to the question of the so-called meaning of life which, with majority of people, is not explicated into a concrete question but always exists somewhere in the background as an emotion which is continually present in all our activities. What we 'commonly' called here the meaning of life actually in the majority of the cases refers to the question of the meaning of time, i.e. when we observe it from the standpoint of a single individual it can be transformed into the question on the meaning of the movement of human beings 'one after the other', which appears as birth, development, death, re-birth, development, death, etc.

Hence, when I say 'meaning' I refer to the understanding which stems from the questions which in the past, were dominantly answered by religion; the final questions dealing with death, coincidence, finality, decline, continuity, etc. Anderson's thesis, hence, in an interesting way answers the question why nation-state is extreme-

ly successful, besides being successful in other fields as well, in the symbolic sphere, dominated by the question of meaning.

Nations and nationalisms are popular because of their content which is close to religious content which, to a human individual through his/her connectedness with a huge national body, relatively stable in time and space and, on top of that, powerful and recognized, gives dignity, importance, the illusion of permanence and hope for the future. Of course, this does not refer only to national identity. Any identity which is capable of fulfilling the above mentioned needs in a given moment can become a dominant source of meaning for the social agents.

Let us return to our division.

In the underdeveloped form the items 1, 2 and 6 can be found in Frederik Barth's work (Barth 1969). Even though he did not observe events on the global level, Barth concluded only in closed and markedly traditional societies identities and inter-group boundaries exist as relatively stable categories.

In modern societies the situation is significantly different. Here the most important are the changing relationships with the other groups. Identity and inter-group boundaries, once established, do not apply any coercion to cultural body. Culture changes, learns and gets created mostly as a function of the relationship with the Others. In these changes, the inter-group boundaries are not erased and the cultural body is not divided, as many traditionalists think, but what occurs is the renovation of inter-group boundaries and strengthening of identity and cultural body of a community. This process has already been described on the example of Croatia, where I branded the emergence of nationalism as a type of defense politics which, with the help of symbolic and cultural system, was trying to achieve group solidarity through the practices of exclusion, intolerance, division and separation.

Until now we mostly discussed the political practices of nationalism, without tackling the changes the cultural body underwent in the process. In a specific relationship with the Others, the Croatian cultural body is going through interesting and complex changes worth investigating. This could be the topic of contemporary ethnological research. Here I will only enumerate, in an essay-like fashion, the trends of change.

However, to be able to do that, first we have to see which 'Others' Croatian nation has been in contact with. From independence, the relationship towards the 'Other' in politics and in public discourse was mostly reduced to the relationship with the eastern neighbors. In the light of the war conflicts, the emphasis was placed on defining difference between the Serbs, Yugoslavia, Bosnians and a vaguely defined East, which presented everything that was considered backward. Selective exclusionary politics was also directed against the West and it displayed marked distrust towards Great Britain and France and was a bit more open towards the USA and Germany. These notes only serve to illustrate my point and could be further elaborated. Today the foreign politics is turned towards European and pro-Western integrations and

there is also a tendency towards improved relations with the Eastern neighbors, still with the mutual distrust. On the cultural plan, these relationships had a number of very curious and far-reaching reflections. I will here outline only a few the most recognizable spheres of cultural public life where these reflections could be best observed.

Maybe the best examples and the one which is constantly present in the media is the continual work on the modification of the standard language, which was continually changes, mostly marking the linguistic borders towards the Eastern neighbors. The question of language is very important and often very well illustrates the exclusionary national cultural politics. Since independence, language politics in Croatia has been mostly concerned with the separation of standard language from, as popularly called, 'Eastern linguistic variants.' National question of language and, indirectly, culture, which is transferred through this language, is present also in anti-nationalist, multicultural countries. With the integration into a certain society, language competence is insisted upon, and all the attempts of introducing bilingual policy on the state or regional levels have been either successful or adopted with a lot of difficulties. The interesting example is of non-Anglophone European countries which are quite firm and determined in their battle against the domination of English language in Europe and the World.

From the vastness of 'national' cultural movements, the most present is the obsession with the national sports successes, the celebration of which has now turned into a highly codified custom. During sports competitions, wearing national signs on the side of the participants in sports activities, is self-understandable. However, the attitude towards these events differs in different countries. In Croatia, sport has taken up the central position in social life. In case of a sporting success, all the central news reports of all the televisions begin with the report from that sport arena. Of course, the phenomenon of obsession with sports is not exclusively Croatian, but in Croatia it has grown to, if I can say so, pathological proportions, which can be best observed by the increase in violence on sports arenas. An interesting occurrence happened in the winter of 2006 when Janica Kostelić won a race, but the television viewers could not see that because a Catholic mass was broadcasted in the same time. That faux pas of national television was unanimously condemned, which forced the television management to apologize in public to the 'harmed' viewers. An interesting phenomenon which shows what is the status of sport today.

Up to three or four years ago, we could observe an increased obsession with the Croatian tourist identity on national and regional level. Media and public discourse were going on and on about Croatian tourist policy and tourist identity of the country which should be immediately defined. While media and tourist offices are concerned with the establishment of a recognizable tourist identity on a national level, it is interesting to observe the answers of the local communities to these global challenges. Especially on the local level, the process of self-exotization can be observed, when there is an attempt at renovation of older customs and stories which are partly created and re-created in this process. We are now witnesses or a real flood of differ-

ent feasts and events which have a traditional touch or are trying to have a traditional touch. There is also an increasing number of organizations and individuals who are dealing with promotion and protection of cultural but also natural heritage. This frequent process of inventing tradition was explained by Hobsbawm (Hobshawm 1977) and he used the term 'invented tradition' to refer to the tradition which is created in times of changes, and which is trying to preserve a fictional link with the past by offering something stable and permanent amidst the modern world. Hobsbawm links these changes mostly with the national context. However, this phenomenon on the example of tourism in Croatia has different connotations.

Tourism is, in Croatian context, a very specific and isolated phenomenon which, as an answer to the global economic and political happenings, differs from the defense politics of nationalism. Even though it has a marked national and regional distinctive character, emphasizing difference and building of specific identity in the case of tourism do not have the element of defense and exclusion but, on the contrary, they form a distinctive component which tries to achieve a better integration into global tourist developments. What links the tourist communities with the world is a global tourist market which encourages and allows the difference of identities. Inside the framework of the liberal ideology of the Western countries, from which the majority of tourists are coming from, difference is something that is desirable, understandable, something that can be traded well. The equation is simple; money is exchanged for identity and originality. Money, of course, in this equation has a bigger value, which means that under the pressure of the market demand the sides of the equation can be changed. Cultural tourism which is today very trendy can be exchanged with some other form; in the new relational setting it will be interesting to see what will happen with identity, of certain regions and of tourist countries. On the political level, Croatia is trying to re-define itself as a country with high regard for laws and human rights. Besides tourism, in the economic sphere we should not miss a very 'cunning' strategy of the Croatian Chamber of Economy', titled 'Buy Croatian', which, through the use of national identity, is trying to limit and direct usage and utilization of goods and products.

In the above mentioned developments linked with identity, we can observe a change of focus in the relationship with the Other. Up to four years ago, the most important relationship was the one with the Eastern neighbors and the identity was mostly focused on the strengthening of the eastern border. The best example is the revision of history which was focused on presenting the several centuries long struggle of Croatian people in their battle for independence. Recent historical enemies which thwarted this attempt were the Serbs, or, more accurately, the Great-Serbians with their Yugoslavia and the communists, again mostly those with Greater-Serbian intentions. The focus of the historical problem was placed on the first and second Yugoslavia, on Radić, partisans and ustashas. Even though this debate is present today, sometimes through the rehabilitation of the antifascist movement, today the focus is placed on a more recent history, on the so called Homeland War. Due to the changed focus of the relationship with the Other, from the eastern neighbors to the West, the

Homeland War became the historical topic number one. Its dignity, holiness, heroes, relationship with The Hague are closely followed. For us, the reflection in the popular culture brought about by this topic is especially interesting. We are witnessing the great popularity, especially among the younger generation, of the singers in whose songs the related themes are dominant.

Changes in the cultural body occurring today are diverse and almost inexhaustible, and can prove to be an interesting topic of the future ethnological research. In the same way, this article can provide some theoretical guidelines for the interdisciplinary research of (collective) identities and the ways in which they are legitimized and manifested.

Translated by Tanja Bukovčan